

SUOMALAISTEN YLIVELKAANTUMINEN

Sosiodemografisten taustatekijöiden ja kulutuksen vaikutuksen tarkastelua

Elina Hiipakka

Pro gradu -tutkielma

Sosiologia

Yhteiskuntatieteiden

ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2016

TIIVISTELMÄ

SUOMALAISTEN YLIVELKAANTUMINEN

Sosiodemografisten taustatekijöiden ja kulutuksen vaikutuksen tarkastelua

Elina Hiipakka

Sosiologia

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Terhi-Anna Wilska

Kevät 2016

sivumäärä: 67 sivua

Tutkimuksessa tarkastellaan suomalaisten ylivelkaantumisessa nykyisenlaisessa luotto- ja kulutusyhteiskunnassa, jossa luotonsaannin mahdollisuudet ovat laajat ja jossa esiintyy myös kuluttamiseen pakottavia tekijöitä. Tarkoituksena on selvittää, miten sosiodemografiset taustatekijät selittävät ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä olemista ja ylivelkaantumisen subjektiivisen kokemuksen yhteyttä toimintatapoihin, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, sekä kulutus- ja säästämisasenteisiin. Tutkimuksessa tarkastellaan suomalaisten velkaantumisen ja ylivelkaantumisen kehitystä ja sekä ylivelkaantumiseen ajavia tekijöitä aikaisemman tutkimuksen valossa.

Tutkimuksen aineistona käytetään Suomi 2014-kyselyä, jossa kartoitetaan laajasti suomalaisten kulutusta ja elämäntapaa. Kyselyssä on kerätty tietoja tuloista ja veloista, joiden perusteella havaintoyksiköille laskettiin velkaantumisasteet ja joiden perusteella kyselyyn vastaajat jaettiin kahteen ryhmään: ylivelkaantumisriskissä oleviin ja muihin suomalaisiin. Ylivelkaantumisesta oli objektiivisen mittaustavan lisäksi käytössä myös subjektiivinen määritelmä. Käytän kyselystä kysymysosioita, joissa on kartoitettu toimintaa, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, ja kuluttamiseen liittyviä asenteita. Tutkimuksen analyysimenetelminä on käytetty pääkomponenttianalyysia, logistista regressioanalyysia ja varianssianalyysia.

Tutkimustulokseni esitän analyysiosiossa ja useat demografiset tekijät selittävät ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä olemista mukailen aikaisempaa tutkimusta. Toiminnan muodot taloudellisen puutteen kontekstissa olivat yleisempiä ylivelkaantuneilla. Ylivelkaantuneet eivät erottuneet hedonistisempina tai aktiivisempina kuluttajina. Suomalaisilla ylivelkaantumista ei näytä selittävän vahva kulutusorientaatio.

Avainsanat: ylivelkaantuminen, suomalaiset, luottoyhteiskunta, kulutus- ja säästämisasenteet

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
2. YLIVELKAANTUMISTA LUOTTOYHTEISKUNNASSA	5
2.1 Suomalaisten velkaantumisen ja ylivelkaantumisen kehitys.....	5
2.2 Velkaantumista ja ylivelkaantumista edistävät rakenteet	9
2.3. Ylivelkaantumisen käsitteellistäminen	11
2.4 Ylivelkaantumiseen altistavat tekijät.....	14
3. KULUTUSYHTEISKUNNAN ERITYISPIIRTEITÄ JA KULUTUKSEN MERKITYS	18
3.1 Kuluttamisen normatiivisuus ja kuluttamista edistävät tekijät	19
3.2 Tarpeet, halut ja uutuuden tavoittelu kulutusyhteiskunnassa	20
3.3. Elintason standardit ja suhteellinen deprivatio	22
3.4 Suomalainen kulutuskulttuuri.....	25
4. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TUTKIMUSONGELMAT	27
5. AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄT	28
5.1 Aineiston esittely	28
5.2 Tutkimusmenetelmät	29
5.2.1 Pääkomponenttianalyysi ja summamuuttujien muodostaminen	29
5.2.2 Logistinen regressioanalyysi	30
5.2.3 Varianssianalyysi.....	31
6. ANALYYSI JA TULOKSET.....	33
6.1 Sosiodemografiset tekijät selittämässä ylivelkaantumisriskiä.....	33
6.2 Toiminta taloudellisesti tiukassa tilanteessa ja ylivelkaantuminen	40
6.2.1 Kulutuksen minimoiminen	45
6.2.2 Velanotto ja rahapelaaminen	46
6.2.3 Viimesijainen toiminta	48
6.3 Kulutusasenteet ja ylivelkaantuminen	49

6.3.1 Aktiivinen ja hedonistinen kuluttaminen.....	52
6.4.2. Säästäväisyys	53
7. JOHTOPÄÄTÖKSET	55
8. KESKUSTELU	60
LÄHTEET	60

1. JOHDANTO

Velkaa, luottoa ja velallisuutta voidaan pitää yksinä keskeisimmistä käsitteistä selitettäessä nyky-yhteiskunnan ilmiöitä sekä sosiaalisia ja taloudellisia suhteita. Kotitalouksien ja kuluttajien velkaantumisessa on viime vuosikymmeninä tapahtunut myös merkittäviä muutoksia. Osana yleiseurooppalaista ilmiötä suomalaisten velkamäärät ovat kasvaneet ja velkaantumisasteen perusteella velkaantuneisuus on Suomessa lähes kaksinkertaistunut 2000-luvun aikana (Suomen virallinen tilasto 2015). Tähän on osaltaan vaikuttanut etenkin asuntojen hintojen nousu ja vertailussa muihin Euroopan maihin suomalaisten velkaantumisen taso on edelleen suhteellisen maltillinen (Raijas, Lehtinen & Leskinen 2010). Myös varsin suurissa velkamäärissä on ollut hieman kasvua. Kasvusta kertoo se, että vuonna 2009 noin neljällä prosentilla suomalaisista velkaantumisaste yli 500 prosenttia, kun vastaava luku vuonna 2002 oli noin 1,6 % (Putkuri & Vauhkonen 2012, 11) ja erityisesti nuorten perheiden suuriksi mitoitettuja asuntolainoja on pidetty huolestuttavina (Raijas ym. 2010).

Velanotto on yhteydessä elämänvaiheisiin ja lainaa otetaan tyypillisesti opintojen rahoittamiseen tai omistusasunnon hankintaan. Yleisintä ja runsainta luottojen käyttö on suomalaisilla ollut hyvätuloisilla ja korkeasti koulutetuilla. (Muttillainen 2004.) Calderin (1999) jaottelussa velka on joko tuottavaa velkaa, joka lisää vaurautta, tai kuluttavaa velkaa. Kulutusluotot, kuten luottokortit ja helposti saatavat vakuudettomat luotot, ovat kuluttavaa velkaa, kun niitä käytetään esimerkiksi välttämättömyyksiin tai itsensä hemmotteluun. Monissa länsimaissa luottomuodoista nimenomaan kulutusluottojen määrät ovat olleet kasvussa (Marron 2012; Russell, Whelan & Maitre 2012), mistä Suomi ei ole poikkeus. Yleistyneillä kulutusluotoilla voi kattaa nykyhetken kulutustarpeita välttämättömyyksistä ylellisempiin tuotteisiin ja palveluihin. Lisäksi lyhytaikaiset ja helposti saatavat luotot voivat toimia myös eräänlaisina puskureina tarpeen vaatiessa. Luottoraha ja kulutusluotot ovat monessa suhteessa erityisiä tulolähteitä, sillä niiden avulla on mahdollista kattaa nykyhetken menoja kuitenkin mahdollisesti tulevaisuuden toimeentulon kustannuksella. Velkarahaan ja erityisesti kulutusluottoihin liittyy siis yhtäaikaaisesti sekä mahdollisuuden että riskin ulottuvuudet. (Hodson, Dwyer & Neilson 2014.)

Suomalaisten kuluttajien saatavilla on yhä enemmän erilaisia kulutusluottotuotteita perinteisempien luottokorttien ja pankkien kulutusluottojen ohella. Varsinkin 2000-luvulla markkinoille saapuneet helposti saatavat ja korkeakorkoiset pikaluotot tai pikavipit ovat olleet julkisen huomion kohteena ja niihin liittyviä ilmiöitä on myös tutkittu (Autio, Wilska, Kaartinen & Lähteenmaa 2009; Rantala 2012). Pikaluotot ovat pienehköjä lyhytaikaisia vakuudettomia kulutusluottoja, joita haetaan nettisivustojen tai tekstiviestien välityksellä, ja vuonna 2013 pikaluotoille säädettiin lakiuudistuksella korkokatto. Korkokattosäätely koskee alle 2000 euron lainoja tarkoituksenaan hillitä näihin liittyviä kustannuksia ja parantaa lainansaanninehtoja kuluttajan näkökulmasta. Pikavippiuudistuksen jälkeen kuluttajien saataville on tosin luotu uusia vastaavia luottotuotteita, kuten yli 2000 euron joustoluottoja, joissa kertanostot voivat olla suhteellisen pieniä. Joustoluottojen ohella vertaislainat ovat luottomarkkinoiden uusia tulokkaita. (Majamaa, Rantala & Sarasoja 2016.)

Osalle velkaantumisesta saattaa aiheutua pitkäkestoisia ongelmia. Velkaantumiseen liittyvät ongelmat eivät ole uusia ilmiötä, mutta vuonna 2008 alkanut finanssikriisi on lisännyt eurooppalaisten kotitalouksien kokemia vaikeuksia mukaan lukien työttömyyttä, maksuongelmia ja ylivelkaantumista. Tämän johdosta esimerkiksi Euroopan komissio on nostanut ongelmavelkaantumisen yhdeksi keskeisimmistä haasteistaan (Angel & Heitzmann 2015), mikä onkin perusteltua, sillä vuosien 2005 ja 2011 välillä useimmissa EU-jäsenmaissa kotitalouksien maksuhäiriöt ovat kasvaneet (CPEC 2013). Myös suomalaisten maksuhäiriömerkinnän saaneiden henkilöiden määrä on ennätyslukemissa ja vuonna 2015 8,5 prosentilla Suomen aikuisväestöstä oli maksuhäiriö (Suomen Asiakastieto Oy 2015). Suomalaisten kasvaneet velkaongelmat ovatkin olleet viime vuosina runsaasti esillä uutisoinnissa ja yleisessä keskustelussa. Etenkin tiettyjen ikäryhmien, kuten nuorten ja eläkeläisten, velankäyttö ja siihen liittyvät ongelmat ovat aiheuttaneet keskustelua.

Tässä tutkielmassa tutkitaan suomalaisten ylivelkaantumista ja siihen yhteydessä olevia tekijöitä. Ylivelkaantuminen on moniulotteinen ilmiö, johon liittyy sosiaalisia, taloudellisia ja oikeudellisia аспекteja (Raijas ym. 2010). Luottoon ja velkaan liittyviä teemoja ei ole sosiologiassa kuitenkaan tutkittu kovin paljon ja Ritzerin (2011) mukaan luottorahaa ei ole pidetty sosiologisena aiheena, vaikka velkaan kytkeytyykin talouden teemojen lisäksi merkittäviä sosiaalisia ja kulttuurisia seikkoja sekä ongelmia, kuten juuri velkaongelmia tai ylivelkaantumista, joita usein käytetään kuvaamaan samaa asiaa. Ylivelkaantumisen ja voimakkaan velkaantumisen on puolestaan todettu heikentävän koettua hyvinvointia ja

terveydentilaa (Brown, Taylor, Wheatley Price 2005; Sweet, Nandi, Adam & McDade 2013; Keese & Schmitz 2014). Myös suomalaisten ylivelkaantuneisuudella on todettu olevan yhteys psyykkiseen ja fyysiseen sairastavuuteen (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014). Ymmärrystä ylivelkaantumiseen liittyvistä tekijöistä on siis perusteltua laajentaa.

Ylivelkaantumiselle ei ole tarkkaa yhtenäistä määritelmää, mutta yleensä siihen yhdistetään vakavat ongelmat velkojen ja muiden taloudellisten sitoumuksien hoidossa (European Commission 2008). Erilaiset tavat käsitteellistää ylivelkaantuminen jaetaan hallinnollisiin, objektiivisiin ja subjektiivisiin mittareihin (Betti, Dourmashkin, Rossi & Ya Ping 2007) ja suomalaisessa tutkimuksessa liittyen ylivelkaantumiseen tai velkaongelmiin on käytetty etenkin hallinnollista määritelmää (Blomgren ym. 2014; Oksanen, Aaltonen & Rantala 2015). Tässä tutkielmassa käytetään sekä objektiivista että subjektiivista määritelmää.

Johdannon jälkeen esittelen luotto- ja kulutusyhteiskunnan erityispiirteitä. Velanoton ja erityisesti kulutusluottojen yleistymisen sekä velkaongelmien lisääntymisen seurauksena nyky-yhteiskuntaa on luonnehdittu luottoyhteiskunnaksi (Muttillainen 2002), jossa velkarahan käytöllä esimerkiksi kulutuksen mahdollistajana on yhä keskeisempi rooli. Kulutuksen keskeisyyden perusteella nyky-yhteiskuntaa on puolestaan kuvattu myös kulutusyhteiskunnaksi, jossa kriittisten ja postmodernien luonnehdintojen mukaan esiintyy runsaasti kuluttamiseen ajavia rakenteita ja pakottavia tekijöitä (Bauman 2005, 2007; Ritzer 2010). Aloitan teoriaosuuden taloushistoriallisella katsauksella suomalaisten velkaantumisen kehityksestä ja tämän jälkeen avaan teoretisoiteja velkaantumista edistävästä rakenteista ja tekijöistä sekä esittelen ylivelkaantumisen käsitteellistämistä. Ylivelkaantumiseen ajavia tai altistavista tekijöistä kuvaillaan aikaisemman tutkimuksen perusteella, joita on tutkittu etenkin kansainvälisissä tutkimuksissa. Tästä eteen kulutusyhteiskunnan erityispiirteiden esittelyyn.

Eräs kulutusta edistävästä tekijöistä on luotonkäytön lisääntyminen ja kulutuksen voidaan myös nähdä edistävän velkaantumista jopa yli varojen johtaen lopulta ylivelkaantumiseen, mikäli kuluttajat toimivat liian hedonistisesti eivätkä pysty vastustamaan kulutusmarkkinoiden luomia houkutuksia (Marron 2012). Tätä oletusta testataan empiirisessä osiossa, jossa vertaillaan ylivelkaantuneiden ja muiden suomalaisten kulutus- ja säästämisasenteita sekä toiminnan tapoja, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa. Näihin analyyseihin käytetään varianssianalyysia. Objektiivisen ylivelkaantumisen määrittelyyn

perusteella tutkin logistisen regressioanalyysin avulla mitkä sosiodemografiset tekijät ennustavat suomalaisten ylivelkaantumiseriskiä. Tutkimusaineistona käytän laajaa Suomi 2014-kyselyä, jossa on kartoitettu tietoa suomalaisten kulutuksesta ja elämäntavoista sekä kerätty runsaasti vastaajien taustatietoja mukaan lukien velkoihin ja tuloihin liittyviä tietoja. (Koivula, Räsänen & Sarpila 2015.)

2. YLIVELKAANTUMISTA LUOTTOYHTEISKUNNASSA

Luottoyhteiskunnan käsitteellä pyritään kuvaamaan velanoton ja kulutusluottojen merkityksen kasvua osana kotitalouksien taloudenpitoa eri elämänvaiheissa. Luottoyhteiskunnassa myös eriaisteiset velkaongelmat ovat pysyvä osa luottomarkkinoita. Nykyisenlaisen luottoyhteiskunnan synty ajoittuu rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn jälkeiseen aikaan ja deregulaation jälkeen myös velkaantumiseen liittyvät ongelmat 'demokratisoituivat'. (Mutttilainen 2002.) Erilaiset historialliset muutokset ovat luoneet kasvualustaa näiden ilmiöiden laajenemiselle ja seuraavaksi esittelenkin taloushistoriallista taustaa suomalaisen luottoyhteiskunnan kehittymiselle osana yleiseurooppalaisia kehityskulkuja. Tämän jälkeen esittelen velkaantumista ja ylivelkaantumista edistäviä rakenteita sekä ylivelkaantumiseen käsitteellistämisen tapoja ja ylivelkaantumiseen ajavia tekijöitä aikaisemman tutkimuksen perusteella. Yksilö- ja kotitaloustasolla ylivelkaantumista on tutkittu etenkin demografisten selittäjien valossa.

2.1 Suomalaisen velkaantumisen ja ylivelkaantumisen kehitys

Velankäyttö, ylivelkaantuminen tai velkaongelmat eivät ole uusia ilmiöitä tai liitettävissä ainoastaan nyky-yhteiskuntaan. Sosiaalisena konstruktiona lainaamisen ja luottojen käytön historia on yhtä pitkä kuin koko ihmiskunnan historia ja on esitetty, että luottosuhteita on solmittu jo ennen rahan käyttöönottoa sellaisena kuin se nykyisin tunnetaan. Raha luotiin tarpeesta mitata ja takaisinmaksaa velkasummia. (Kilpi 2002, 9; Mellor 2010.) Tultaessa 1800-luvulle Hemmingin (2014) tutkimuksesta käy ilmi, että Pohjanlahden molemmin puolin Suomen ja Ruotsin alueilla kaikki talolliset osallistuivat elämänsä aikana joillakin tavoin luottosuhteiden solmimiseen ja osa heistä oli myös ylivelkaantuneita. Talonpojat käyttivät luottorahaa lähinnä ratkaistakseen taloudellisia ongelmiaan ja kattaakseen investointeja sekä vanhoja velkojaan. Lainarahankäyttö oli varhaismodernin aikana osalle ihmisistä yksi keinoista selviytyä taloudellisista kriisitilanteista.

Varhaismodernin ajan Euroopassa velkasuhteet perustuivat tyypillisimmin henkilökohtaisiin suhteisiin, kunnes tilanne alkoi muuttua kulutuskysynnän kasvun ja

teollisten tuotantolaitosten lisääntymisen myötä. Markkinatalous laajentui ja pääoman tarve kasvoi sellaisiin mittoihin, etteivät yksityiset ihmiset tai jo olemassa olleet pankit pystyneet yksin niihin vastaamaan. Suomessa 1800-luvun lopulla taloudellisten muutosten myötä talouden rakenteita vapautettiin, ja erilaisia mahdollisuuksia uudelleenlaiselle taloudelliselle toiminnalle alkoi syntyä. Lainamarkkinoihin liittyvät murrokset sidostuvat näihin muutoksiin ja epämuodolliset markkinat korvautuivat muodollisilla, jolloin muodollisista velkasuhteista tuli Suomessa kotitalouksien tärkeimpiä lainanantajia 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. (Hemminki 2014, 14–29.)

Suomalaisen luottoyhteiskunnan syntyä edisti Muttilaisen (2002) mukaan toisen maailmansodan jälkeinen aika, jolloin kulutustottumukset keskiluokkaistuivat ja kulutuksen rooli ylipäättään muuttui merkityksellisemmäksi samalla kun työntekijöiden reaaliensiot kehittyivät myönteiseen suuntaan. Myös palkkatyö yleistyi ja luottoihin liittyvät asenteet muuttuivat sallivimmiksi. Rahalaitokset kiinnostuivat luottojen markkinoinnista kotitalouksille, kun omistusasuminen samanaikaisesti lisääntyi. Luotontarjoajat saivat toiminnastaan kilpailu- ja markkinointikeinon sekä korkotuloja että muita tuottoja. Tällöin erilaisia hankintoja varten ei enää tarvinnut säästää etukäteen. (Mutilainen 2002, 48–51.)

Luottoyhteiskunnan perusteet vahvistuivat voimakkaasti 60-luvulla. Yhteiskunnassa vallitsi rakennemuutos, jonka myötä muuttoliike oli vilkasta. Tällöin sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat saavuttivat työ-, asunnonhankinta-, kulutus- ja velkaantumiskänsä. Suomessa omistusasumisen yleistymisellä on ollut erityinen vaikutus kotitalouksien velkaantumisessa. Asuntovelkaantumisen lisääntyminen puolestaan liittyi vahvasti työelämän muutoksiin ja kaupungistumiseen. Toisaalta myös asunnonhankintamahdollisuudet ovat vuosikymmenten kuluessa lisääntyneet ja asumistarpeet muuttuneet. Lisäksi vakaat työmarkkinat, reaaliensioden kohoaminen ja naisten työssäkäynti ovat edistäneet omistusasunnon hankinnan edellytyksiä. Asuntovelkaantumisesta on myös tuettu julkisin varoin ja harjoitetussa asuntopolitiikassa näkynyt kodinomistuslinja näyttäytyi 1980-luvun lopussa omistusasumisen asemassa yleisimpänä asumismuotona. (Mutilainen 2002, 70–78.)

Kulutusluotot puolestaan alkoivat yleistyä Suomessa 1950-luvulta alkaen kestokulutustavaroiden yhteydessä ja ne ovat osaltaan kiihdyttäneet kulutuksen kasvua. 1950- ja 1960 -luvulla osamaksukauppa laajeni ja luotolliset ostotilit sekä yrityskohtaiset

maksutilit tulivat kuluttajien saataville ja lopulta myös ensimmäinen luottokorttiyhtiö perustettiin vuonna 1966. Lisäksi pankkien rooli kulutuksen rahoittajana yleistyi. Kulutusluotoilla oli 60–70 -luvuilla hyvin vähäinen merkitys kotitalouksien kulutuksen rahoituksessa ja 70-luvulla niiden käyttö jopa supistui kohonneen elintason vuoksi. 1980-luvulla puolestaan käyttöön tulivat rahoitus- ja luottokorttiyhtiöiden korolliset yleisluottokortit. (Muttilainen 2002, 80–83.)

Suomessa sotien jälkeisestä ajasta aina 1980-luvulle Suomen Pankki päätti rahamarkkinoiden talletus- ja lainakoroista ja piti ne matalina. Ajanjaksoon liittyy oleellisesti myös etukäteissäätämisen ehto luoton saannille, joka oli perua asuntosäästöjärjestelmästä, jolla puolestaan oli ollut sekä kokonaistaloudellinen että moraalinen ulottuvuus. Luotoista oli jatkuvaa ylikysyntää, kunnes vuonna 1986 Suomen Pankki poisti luottojen keskikorkosäännöstelyn. (Muttilainen 1991.) Euroopassa ja Suomessa kotitalouksien velkaantumisasteet ja kulutusluottojen määrät alkoivatkin kasvaa rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen seurauksena 1980-luvulla, kun osana yleisempää deregulaatiokehitystä ja osittain pankkien painostuksen alaisena, eurooppalaiset hallitukset vapauttivat kulutusluottomarkkinoita säätelystä. Edellä mainittuun kasvuun vaikuttivat lisäksi suotuisa taloustilanne ja kilpailun lisääntyminen. Pankeille kulutusluottojen myymisestä tuli taloudellisesti kannattavaa liiketoimintaa ja tätä seurasi myös kulutusluottomarkkinoiden poikkeuksellisen räjähdysmäinen kasvu. (Sullivan, Warren & Westbrook 2000, 258; Jentzsch & Riestra 2006, 28–29; Trumbull 2012.)

Suomessa rahoitusmarkkinoiden vapauduttua kotitalouksille suunnatut luottovaihtoehdot monipuolistuivat, kulutusluottojen markkinointi voimistui ja lisäksi vakuudettomat luotot yleistyivät. Muttilaisen (1991) mukaan luotonantajat muuttuivat rahan ”pihtaajista” rahan ”tyrkyttäjiksi” ja rahasta tuli entistä selkeämmin kauppatavaraa. Tällöin kuluttajien toimintavapaudet ja mahdollisuudet luotonkäyttöön lisääntyivät ja luotonsaanti avautui myös niille, jotka olivat aikaisemmin olleet luottomarkkinoiden ulkopuolella. Toisaalta myös velanottoon sisältyvät vastuut ja seuraukset kasvoivat. Kotitalouksien kulutusluottojen määrä ja velkaantuminen on kuitenkin ollut Suomessa moniin muihin Euroopan maihin verrattuna maltillista. (Muttilainen 2004; Jentzsch & Riestra 2006).

Rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen myötä asunto- ja kulutusluottoja alettiin markkinoida täysin uusilla tavoilla ja luottokannan paisuessa Suomen talous ylikuumentui. Niin kutsutun asuntokuplan ohella korkotaso nousi ja monet suomalaiset kotitaloudet

joutuivat kahden asunnon loukkuun. 1990-luvulla koetun talouslaman ja massatyöttömyyden seurauksena ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrässä oli kasvua ja monille kotitalouksille aiheutui vakavia talousvaikeuksia. Suomessa 1990-luvulla monet ajautuivat ylivelkaantumistilanteeseen työttömyyden, elinkeinotoiminnan konkurssin tai takausvelkojen vuoksi. Suomessa, kuten monissa muissakin länsimaissa 1990-luvulla, tulikin vuonna 1993 voimaan laki yksityishenkilön velkajärjestelystä, jonka päätehtävä on korjata vakavia velkaongelmia. 1990-luvun laman aikaan monet velkajärjestelystä hyötynneet kotitaloudet olivat keskiluokkaisia ja hyvätuloisia, kun 2000-luvulla velkojen järjestelyn tarve on selkeämmin pienituloisissa ja huono-osaisemmissa väestöosissa. Nykyään järjesteltävät velat ovat lisäksi yhä useammin erilaisia kulutusluottoja. (Valkama 2010; Blomgren ym. 2014.)

Suomalaisten kotitalouksien velkaantumistasot ovat nousseet koko 2000-luvun ajan ja kotitalouksien velkaantumistaso on lähes kaksinkertaistunut 2000-luvun aikana (Suomen virallinen tilasto 2015.) Velkaantuneisuus on ollut kasvussa Suomessa 1990-luvun lopulta lähtien ja erityisesti asuntojen hinnat ovat kasvattaneet velkamääriä (Raijas ym. 2010). Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana Suomessa luotonkäytöstä on tullut tavanomaista kotitalouksien keskuudessa samalla kun asennoituminen velanottoa kohtaan on 2000-luvulla ollut yhä myönteisempää. Luotonkäytön kasvuun liittyy olennaisesti myös luottomarkkinoilla tapahtuneet muutokset, erilaisten luottotuotteiden helppo saatavuus ja niiden aggressiivisenakin pidetty mainonta sekä positiivinen asennoituminen luotolla ostamista kohtaan. Vakuudettomat helposti saatavat luotot ovat houkuttelleet etenkin sellaisia kuluttajia ja lainantarvitsijoita, joilla on rajalliset mahdollisuudet vakuuksiin. (emt. 2010.)

2000-luvulla erilaiset luottomuodot ovat monimuotoistuneet ja uutena vakuudettomana luottona ovat Suomessa vaikuttaneet pikavipit, kun pienlainoja välittävä yritystoiminta alkoi vuonna 2005. Näihin summaltaan pieniin ja lyhytaikaisiin korkeakorkoisiin lainoihin, joita oli saatavilla helposti internetistä tai tekstiviestitse, on myös puututtu viranomaiskeinoin. Esimerkiksi mainontaan on puututtu, eikä vuoden 2009 jälkeen vippejä saanut luovuttaa tilille yöaikaan. Lopulta vuonna 2013 alle 2000 euron lainoille asetettiin korkokatto, jonka tavoitteena oli estää ja vähentää juuri pikavipeistä aiheutuvia ongelmia. Pikavippiuudistuksen jälkeen markkinoille on tosin luotu jo uusia tuotteita, kuten joustoluottoja ja vertaislainoja. (Rantala 2012; Majamaa ym. 2016.)

2.2 Velkaantumista ja ylivelkaantumista edistävät rakenteet

Nykyisenlainen talousjärjestelmä on riippuvainen luottorahasta. Luottoraha mahdollistaa taloudellisen toiminnan käynnistymistä, yksityistä kulutusta ja kolmas tärkeä tekijä liittyy pääoman kasautumiseen systeemiin virtaavan uuden rahan turvin. Kaikki yhteiskunnan sektorit ja tasot ovat yhteydessä velkaan mukaan lukien hallitukset, teollisuuden alat, kotitaloudet ja yksilöt. (Mellor 2010, 24) Yhteiskuntaa, jossa luotoilla kulutuksen mahdollistajana on yhä keskeisempi rooli, voidaankin luonnehtia luottoyhteiskunnaksi. Luottoyhteiskunnassa luotot ja etenkin kulutusluotot, ovat olennaisessa osassa kotitalouksien taloudenpitoa eri elämänvaiheissa ja myös velkaongelmat ovat läsnä joidenkin arjessa. (Mutttilainen 2002.) Lazzarato (2014) määrittelee velan myös yhteiskunnallisen suhteen perusmuodoksi ja puhuu erityisestä velkataloudesta, jossa velallisuus koskettaa jokaista yksilö ja väestönosaa, kun pääoma ymmärretään universaalien velkojan roolissa. (Lazzarato 2014, 7-30.)

Velallisen näkökulmasta finanssitalous merkitsee ennen muuta velkaa ja velkojen näkökulmasta puolestaan korkoa ja varallisuuden kerryttämistä velalla. Velkojan ja velallisen välinen suhde onkin ennen kaikkea valtasuhde, johon liittyy Lazzaraton mukaan erilaisia subjektien tuottamisen ja kontrolloimisen muotoja sekä yksilöllisellä että kollektiivisella tasolla. Velkasuhteisiin liittyy lisäksi oma moraalinsa erotuksena esimerkiksi työn moraalista, mutta kuitenkin täydentäen sitä. Erityistä velkaan liittyvässä moraalissa on lupauksen ja syyllisyyden moraalit velan takaisinmaksamisessa ja sen ottamisessa. Velkasuhteisiin liittyvä valta on ikään kuin näkymätöntä, sillä velallinen on ”vapaa” niin kauan hänen elämäntapansa ja velan takaisinmaksukyky ovat yhteensopivia. (Emt. 21–27.) Velkaperustaiseen rahatalouteen liittyy fundamentaalisesti talouden kasvun välttämättömyys ja yksilötasolla velkatalous ajaa työskentelemään mahdollisimman paljon pakollisten menojen ohella myös velan takaismaksun eteen (Mellor 2010, 25).

Vaikka velkarahan käyttöä on Mellorin (2010) mukaan kuluttamisen mahdollistajana nähtävissä aikaisemminkin historiassa, on kulutuksen ylläpitäminen velkarahalla erityistä kapitalismin ajalle. Kapitalistinen talousjärjestelmä ei myöskään olisi voinut kehittyä nykyisiin mittoihinsa ilman kuluttajien velkaantumista (Ritzer 2001, 76). Erityisesti Yhdysvalloissa yksityiseen kulutukseen perustuvan talouden nousu oli riippuvainen osamaksuluoton yleistymisestä, jotta kuluttajat saattoivat hankkia kodin tarvikkeita ja

autoja. (Marron 2015). Vaikka ihmisyhteisöissä on aina ollut velkaa ja velkasuhteita, nyky-yhteiskunnassa velallisuus on vakiintunut ja sosiaalisesti hyväksytty osa elämäntapaa, mikä näyttäytyy länsimaissa kasvaneina velkamäärinä (Mellor 2010, 59). Marronin (2015) mukaan luotonkäytön yleistyminen tai asenteiden vapautuminen ei kuitenkaan ollut ilmiselvää. Jotta henkilöluottoihin liitetty taloudellisesti ja moraalisesti rappeuttava ulottuvuus saatettiin purkaa, erityisesti käsitys vapaudesta tarvitsi uudelleen tulkintaa. Velanotto, jolla mahdollistettiin kulutusta, pyrittiin osoittamaan mahdollisuutena laajentaa kuluttajien materiaalista hyvinvointia ja turvaa. Lisäksi esimerkiksi Iso-Britanniassa hyvinvointivaltion kehittyminen lisäsi työväestön turvaa, elintasoja ja kulutusmahdollisuuksia, jolloin myös pitkäaikaiselle velkaantumiselle oli edellytyksiä ja motivaatiota. (Marron 2015.)

Luotonkäytön normalisoinnissa myös luottokorteilla on ollut keskeinen rooli. Tämä on näkynyt etenkin Yhdysvalloissa, jossa kulutusluottojen käyttö oli normalisoitu jo 1970-luvulle tultaessa, ja Iso-Britanniassa, missä ne ovat olleet huomattavan yleisiä. (Marron 2015.) Alun perin luottokortit luotiin sitouttamaan asiakkaita yhtiöuskollisuuteen ja niitä oli vain harvojen käytössä. Kuitenkin tultaessa lähemmäs 2000-lukua luottokortin omistamisesta on tullut yhä arkipäiväisempää, jolloin luotonkäytön voi nähdä myös demokratisoituneen. Luotonmyymisestä on tullut keskeinen väylä tehdä liikevoittoa finanssipalveluja tarjoavalle sektorille ja luottoyhtiön näkökulmasta ”paras” asiakas onkin maksuja säännöllisesti laiminlyövä, joka maksaa tästä aiheutuvia kustannuksia ja korkeita korkoja. (Mellor 2010, 60–61.)

Ritzerin (2001) mukaan luottokorttiyhteiskuntaan liittyy erilaisia sosiaalisia ongelmia, kuten hillitöntä konsumerismia ja kiihtyvää ylivelkaantumista sekä maailman kulttuurien homogenisoitumista ja arkipäivän de-humanisoitumista. Kulutuskäyttäytymisellään kuluttajat puolestaan uusintavat kulutusluottoteollisuuden tuottamia rakenteellisia ongelmia. Ritzer näkee luottokorttiteollisuuden roolin kuluttajien rohkaisemisessa myös käyttäen enemmän rahaa, usein enemmän kuin heillä olisi varaa. Rahoituspalvelujen ja kulutusluottojen avulla kuluttajia saadaan myös kiinnittymään tiukemmin kulutusyhteiskuntaan ja markkinatalous on tiettyssä määrin riippuvainen korkeista kotitalouden velkaantumistasoista. Luottokorttien suosion leviäminen reflektoi lisäksi olennaisesti materialististen arvojen roolia vallitsevassa kulttuurissa. (emt. 2001, 71-76.)

2.3. Ylivelkaantumisen käsitteellistäminen

Vuonna 2015 yli puolella (55 %) suomalaisista oli velkaa (Finanssialan Keskusliitto 2015) ja suurin osa velallisista pystyy hoitamaan taloudelliset sitoumuksensa ja välttämään velkaantumiseen liittyvät riskit. Lainaa on kaikista yleisemmin lapsiperheille, joista yli 80 prosenttia on velallisia (emt. 2015). Luotonkäyttö onkin hyödyllisintä, kun kotitalous pystyy siirtämään sen avulla varoja elinvaiheesta toiseen, joten kotitalouksien velkamäärät vaihtelevat suuresti elinvaiheen mukaan (Muttilainen 2002). 31 prosentilla suomalaisista oli vuonna 2015 asuntolainaa ja juuri asuntovelallisuus vahvasti on yhteydessä elinvaiheeseen, sillä se ajoittuu usein perheen perustamiseen. Kulutusluottoa oli vuonna 2015 39 prosentilla suomalaisista, ja sen otto puolestaan jakautuu laajemmin eri ikäryhmiin. Yleisimmät kulutusluottomuodot ovat luotollinen pankkitili ja pankista otettu kulutusluotto. Lisäksi suomalaiset velalliset ovat keskimäärin hyvätuloisia ja 63 prosentilla lainanottajista on myös joitakin säästöjä tai sijoituksia. (Finanssialan Keskusliitto 2015.)

Määriteltäessä ylivelkaantumista onkin keskeistä erottaa velkaantuneet ja ylivelkaantuneet kotitaloudet toisistaan. Usein tutkimuksissa puhutaan lisäksi rinnakkain ylivelkaantumisesta ja velkaongelmista. Ylivelkaantunut kotitalous ei suoriudu taloudellisista sitoumuksista, eikä välttämättömien menojen jälkeen tuloista jää tarpeeksi rahaa velkojen maksuun, korkoihin ja muihin sitoumuksiin. Ongelmavelkaantumisenä voidaan pitää myös tilannetta, jossa velkaa maksetaan uudella velalla tai välttämättömiä päivittäisiä menoja katetaan korkeakorkoisella lainarahalla. Ylivelkaantumiseen liittyy lisäksi tilanteen pitkittyminen. Ylipäätään ylivelkaantuminen on laaja-alainen ilmiö, johon liittyy taloudellisia, sosiaalisia ja oikeudellisia seikkoja. (Muttilainen 2002, 6-7; Raijas ym. 2010; Rantala & Tarkkala 2010; CPEC 2013; Angel & Heitzmann 2015.) On syytä huomata, että ylivelkaantumista voi aiheuttaa erityyppiset velat. On myös mahdollista olla velallinen, vaikka ei olisikaan lainannut rahaa, sillä velkaa voi kerääntyä pelkästään maksamattomista laskuista. (Webley & Nyhus 2001.)

Vaikka kotitalouksien velkaantumisasteet ja velkaongelmat ovat Euroopassa suhteellisesti kasvaneet, selvää käsitteellistä rajaa velkaantuneisuuden ja ylivelkaantumisen välillä ei ole (Russel ym. 2012), ja monissa tutkimuksissa korostetaan ylivelkaantumisen määrittelyn vaikeutta (Rantala & Tarkkala 2010; CPEC 2013). Euroopan maissa onkin käytössä erilaisia mittaustapoja, joiden avulla ylivelkaantumisilmiötä on tarkasteltu. Betti ym.

(2007) ovat eritelleet käytössä olevia tapoja käsitteellistä ylivelkaantumista, jotka voidaan jakaa hallinnollisiin, objektiivisiin ja subjektiivisiin mittareihin.

Hallinnolliset mittarit syntyvät lakiin perustuvien oikeudellisten toimintojen tai palveluiden perusteella. Tällöin ylivelkaantumista voidaan käsitteellistä Suomen kontekstissa maksuhäiriömerkintöjen, ulosottovelallisuuden, velkajärjestelyn tai talous- ja velkaneuvonnan asiakkuuden perusteella. Suomalaisissa tutkimuksissa hallinnollista mittaria onkin käytetty useissa ylivelkaantumista ja velkaongelmia kartoittaneissa tutkimuksissa (Blomgren ym. 2014; Oksanen ym. 2015). Toisaalta esimerkiksi velkojen tai muiden maksusitoumisten maksamatta jättämisestä aiheutuvat maksuhäiriömerkinnät eivät välttämättä kaikissa tapauksissa johdu maksuongelmista tai vaikeasta taloudellisesta tilanteesta, vaan taustalla saattaa olla myös huolimattomuutta tai toimintakyvyttömyyttä (emt. 2014).

Suomessa maksuhäiriömerkintöjen tilastoinnista vastaa Suomen Asiakastieto Oy. Maksuhäiriöisten henkilöiden määrä on kasvanut 2000-luvulla ja vuonna 2015 heitä oli maksuhäiriörekisterissä kaikkiaan 370 000. Verrattuna vuoteen 2006 määrä kasvoi 62 000 henkilöllä. Maksuhäiriöisten osuus koko aikuisväestöstä oli tällöin 8,5 prosenttia vuonna 2015. Keskimäärin merkintöjä oli rekisteröityä kohti 17, mutta yksittäisellä henkilöllä niitä voi olla satojakin. Merkinnän saaneita on kaikissa ikäluokissa, mutta vähemmän eläkeikäisissä. 25–34-vuotiaista suomalaisista keskimäärin 13 prosentilla on maksuhäiriömerkintöjä. Lisäksi miehillä on naisia enemmän merkintöjä. Myös maksamattomista verkkokauppaostoksista aiheutuneet maksuhäiriöt ovat lisääntyneet. (Suomen Asiakastieto Oy 2015.) Vuoden 2009 jälkeen kasvua on ollut myös yksityishenkilöiden velkajärjestelyhakemuksissa. Vuonna 2009 hakijoita oli alle 3 000, kun vuonna 2015 velkajärjestelyä haki yhteensä 4 252 henkilöä. Demografisen taustan perusteella hakijoissa oli suhteellisesti enemmän yksineläviä ja yksinhuoltajia verrattuna koko väestöön samoin kuin työttömiä. (Suomen virallinen tilasto 2016a.) Ulosottovelallisia oli vuoden 2015 lopussa puolestaan 228 000 (Suomen virallinen tilasto 2016b.)

Objektiivisissa mittareissa ylivelkaantuminen määrittyy laskennallisen mallin avulla, jossa velkojen määrää tarkastellaan suhteessa tuloihin, varallisuuteen tai kulutukseen. Kriittistä rajaa objektiivisten mittareiden suhteen ei kuitenkaan ole määritelty ja kriittisen tason tulisi luultavasti myös vaihdella elinkaaren eri vaiheissa (Betti ym. 2007). Ylivelkaantumista kuvataan esimerkiksi mittaamalla kestämatöntä velkaantuneisuutta suhteuttamalla

kokonaisvelkamäärä varallisuuden määrään tai kyvyttömyyttä selviytyä velanmaksusta suhteuttamalla velan määrää tuloihin. Yksi mahdollisuus on lisäksi suhteuttaa kulutusta tuloihin, jonka avulla voitaisiin mallintaa kestävämpää kulutuskäyttäytymistä. (Betti ym. 2007; Russel ym. 2012.) Caputo (2012) käyttää tutkimuksessaan velkaantumisen määritelmänä kotitalouden nettovarallisuutta, joka muodostuu huomioimalla eri omaisuuden ja varallisuuden muodot ja velat.

Velkaantumisaste kuvaa velkojen ja tulojen suhdetta ja tarkemmin kotitalouden kokonaisvelkamäärää suhteessa vuodessa käytettävissä oleviin tuloihin. Suomalaisten kotitalouksien velkaantumisaste oli 123,5 vuonna 2015. Esimerkiksi vuonna 2000 aste oli 67,5 eli velkaantuneisuus on lähes kaksinkertaistunut 2000-luvun aikana (Suomen virallinen tilasto 2015.) Tutkittaessa velkaantumista kotitalouksien velkaantumisaste on keskeinen ja kuvaava käsite, sillä kotitalouden tulot vaikuttavat siihen, kuinka paljon sillä on turvallista olla velkaa. Kriittistä raja-arvoa ei ylivelkaantumiselle ole määritelty, mutta esimerkiksi Suomen Pankin mukaan kotitalous on voimakkaasti velkaantunut, kun velkaantumisaste on yli 500 % eli velkaa on viisi kertaa enemmän kuin tuloja (Putkuri & Vauhkonen 2012).

Subjektiiivisessa määritelmässä ylivelkaantuminen tai kyky suoriutua velanhoidomenoista tai muista sitoumuksista määrittyy yksilön subjektiivisenä kokemuksena. Tässä korostuu se, että yksilöt ovat itse parhaita arvioimaan, mikäli heidän velkamääränsä taso on kriittinen. (Mutttilainen 2002, 8-9; Betti ym. 2007.) Subjektiivinen arvio ylivelkaantumisesta saattaa sisältää monipuolisempaa informaatiota objektiivisempiin mittareihin verrattuna, jolloin kyseistä ylivelkaantumisen määritelmää on perusteltua käyttää tutkimuksessa. Toisaalta subjektiivisen arvion muodostumiseen voi vaikuttaa lukuisat eri tekijät, mukaan lukien ei-taloudelliset tekijät. Keese (2012) on esimerkiksi todennut tutkimuksessaan, että velkamäärä koetaan subjektiivisesti suuremmaksi taakaksi, mitä enemmän velkaa on. Lisäksi työttömät kokivat velkansa suurempana taakkana. Subjektiivisen kokemuksen voimakkuuteen vaikuttivat myös odotukset liittyen oman taloudellisen tilanteen kehittymiseen. Ei-taloudellisista tekijöistä sukupuoli vaikutti siten, että naisilla kokemus oli voimakkaampi. (Keese 2012). Tässä tutkielmassa käytän ylivelkaantumisesta sekä objektiivista että subjektiiivista määritelmää.

2.4 Ylivelkaantumiseen altistavat tekijät

Ylivelkaantumiseen johtavat seikat ovat moniulotteisia ja useissa tutkimuksissa on kartoitettu kotitalous- ja yksilötasolla demografisten tekijöiden yhteyttä ylivelkaantumiseen ja tai muihin velkaongelmiin rinnastettaviin talousvaikeuksiin. Ylivelkaantuminen tai velkaongelmat siis määrittyvät tutkimuksissa monin tavoin. Ylivelkaantumisen keskeisimmäksi selittäjäksi tutkimuksissa on noussut pienituloisuus (Webley & Nyhus 2001; Balmer, Pleasence, Buck & Walker 2006; Disney, Bridges & Gathergood 2008; European Commission 2008; Oksanen ym. 2015). Pienituloisilla tulojen ja menojen välinen suhde on pieni, jolloin tässä ryhmässä muutokset tuloissa tai menojen lisääntyminen aiheuttavat usein välittömiä seurauksia. Yllättävä taloudellinen rasite voi tällöin johtaa maksuvaikeuksiin ja liialliseen luoton käyttöön. Lisäksi ylipäättään korkeat velanhoitoon liittyvät kustannukset suhteessa tuloihin altistavat ylivelkaantumiselle. (Disney ym. 2008.)

Nuorilla ikäluokilla on myös todettu olevan suurempi riski velkaongelmiin tai suuren velkataakan kokemiseen. (Webley & Nyhus 2001; Balmer ym. 2006; Patel, Balmer & Pleasence 2012; Oksanen ym. 2015). Luotonsaannin helppous ja sallivammat asenteet velankäytön suhteen ovat saattaneet lisätä nuorten kokemia velkaongelmia. Yhteys saattaa selittyä elinvaiheeseen liittyvien tapahtumien, kuten perheen perustamisen tai omistusasunnon hankkimisen kautta. (Balmer ym. 2006.) Velkaongelmia onkin useammin kotitalouksissa, joissa on huolehdittavia lapsia. Lapsiperheillä saattaa olla suhteellisesti enemmän sellaisia menoja, joita on tarpeen vaatiessa vaikea vähentää. Lapsien hoitaminen pitkään kotona lisäksi heikentää käytettävissä olevia tuloja. (European Commission 2008). Myös suomalaisen tutkimuksen mukaan velkaongelmien todennäköisyys on suurempi monilapsisissa perheissä. Viisi- tai useampi lapsisessa kotitaloudessa velkaongelmien riski on lähes viisinkertainen verrattuna lapsettomaan. (Oksanen ym. 2015).

Pienituloisuuden ja iän ohella myös muita ylivelkaantumista selittäviä demografisia tekijöitä on löydetty. Alhaisen koulutustason on todettu vaikuttavan siten, että suomalaisilla peruskoulutason koulutus lisäsi velkaongelmien riskiä verrattuna toisen asteen koulutuksen omaaviin tai korkeasti koulutettuihin. Siviilisäätö selittää velkaongelmia siten, että yksinelävillä tai eronneilla ylivelkaantumista on todennäköisemmin kuin naimisissa olevilla tai leskillä. (European Commission 2008; Emt.

2015). Lisäksi miehillä, yksinhuoltajilla ja pitkäaikaissairailta on havaittu enemmän ylivelkaantumista (Patel ym. 2012.) Myös suomalaisten kohdalla miehillä on todettu olevan enemmän velkaongelmia (Oksanen ym. 2015).

Tutkimuksissa mainitaan ylivelkaantumiseen johtaviksi syiksi myös ennakoimattomat ulkoiset elämäntapahtumat, joista yleisimpiä ovat työttömäksi joutuminen, avioero tai muut muutokset perhesuhteissa sekä sairastuminen (Disney ym. 2008; European Commission 2008; Valkama 2011). Tähän liittyen velkaongelmiin altistaa etenkin riittämätön varautuminen yllättäviä tilanteita varten tai epäonnistuminen kulustottumusten sopeuttamisessa, mikäli tulot ovat vähentyneet. Varautuminen tai säästäminen on pienituloisilla vaikeampaa, joten pienituloisten kohdalla velkaongelmat mitä luultavimmin käynnistyvät juuri ennakoimattoman elämäntapahtuman myötä. (Disney ym. 2008.)

Toisaalta avioeron vaikutus näkyy myös keskituloisilla, mikäli kahdelle ansaitsevalle henkilölle mitoitettu velka jää vain toisen osapuolen hoidettavaksi. Avioero saattaa lisäksi lisätä menoja huomattavan paljon. Lapsiperheen tapauksessa toisella osapuolella yksinhuoltajuus saattaa aiheuttaa taloudellista raskautta ja toisella elatusmaksut. Hetkellisesti menoja voi lisätä myös uusien kodintarvikkeiden hankinta. Sairastuminen voi lisäksi heikentää tuloja merkittävästi, mutta yhtäältä ylivelkaantumisen ja sairastumisen yhteys voi olla molemmin suuntainen. (Emt. 2008; Rantala & Tarkkala 2010.) Suomalaisilla pitkäaikaisen ylivelkaantumisen on todettu olevan yhteydessä psyykkiseen ja fyysiseen sairastavuuteen etenkin naisilla (Blomgren ym. 2014).

Velkaantumisen muodoista etenkin kulutusluottojen on nähty johtavan useammin ongelmavelkaantumiseen kuin esimerkiksi asuntolainojen (Raijas ym. 2010). Toisaalta finanssikriisiin vaikutuksesta myös ylisuuret asuntolainat ovat aiheuttaneet joillekin ongelmia, sillä osa hyväpalkkaisessa työssä olleista on menettänyt työnsä (Eurofund 2013). Suuret asuntolainat voivat altistaa lisäksi ylivelkaantumiseen erityisesti nuorissa perheissä, yhdistettynä tilanteeseen, jossa toimeentuloa rahoitetaan samanaikaisesti kulutusluotoilla. (Blomgren ym. 2014).

Kulutusluotot ovat erityisiä tulolähteitä, joihin liittyy yhtäaikaisesti sekä mahdollisuuden että riskin ulottuvuudet ja niillä on mahdollista kattaa monenlaisia tarpeita, jolloin helposti saatavat luotot voivat toimia myös puskureina hätätilanteissa (Hodson ym. 2014). Varsinkin epäsäännölliset ja pienet tulot saattavat kuitenkin altistaa siihen, että

korkeakorkoisia kulutusluottoja käytetään kattamaan peruselinkustannuksia tai muita kuluja, jolloin luottojen takaisinmaksussa saattaa esiintyä ongelmia. (Raijas ym. 2010.) Helposti saatavien kulutusluottojen yhdistäminen pienituloisuuteen on ongelmallista, sillä kyseisissä lainoissa kulut ja korot ovat suhteellisen suuria verrattuna asuntolainoihin tai luottokortteihin (Autio ym. 2009). Suomessa korkeakorkoisia pikaluottoja ovat hankkineet erityisesti ne, joiden menot ovat suuremmat kuin tulot, jolloin ylimääräistä lainaa otetaan menojen kattamiseen (Finanssialan keskusliitto 2015).

Helposti saataviin luottoihin on todettu myös kytkeytyvän niin kutsuttu vippikierre, jossa lainanottaja on pakotettu ottamaan yhä uusia luottoja maksaakseen erääntyviä luottoja pois. Rantalan (2012) selvityksessä vippikierteeseen altistavat moninaiset tilanteet ja syyt. Kuten velkaongelmiin yleensä, myös vippikierteeseen on pienituloisuus tai epäsäännölliset tulot yhdistettynä yllättäviin menoihin mainittu keskeiseksi selittäjäksi. Lainanottajilla mainitaan olleen myös osittain itsemääriteltyä turhaksi koettua kuluttamista, pyrkimystä välttää maksuhäiriömerkintä sekä kokemuksia heikoista taloudenhallintataidoista. Vippikierteistä tekee erityisen ongelmallisen se, että useista päällekkäisistä veloista muodostuu paljon lisäkuluja ja maksusuunnitelmien noudattaminen on haastavaa. (Emt. 2012.)

Myös Valkaman (2011) selvityksessä käy ilmi kulutusluottojen keskeisyys suomalaisten velkaongelmien taustalla. Talous- ja velkaneuvonnan asiakaskunnan kartoituksen perusteella ylivelkaantuneilla asiakkailta, joille haetaan yksityishenkilön velkajärjestelyä, velat ovat pääosin kulutusluottoja ja maksamattomia laskuja. Lisäksi velkasuhteita on määrällisesti enemmän kuin aikaisemmin. Myös Rantalan & Tarkkalan (2010) tutkimuksen perusteella suomalaisilla, jotka ovat hakeneet apua ylivelkaantumiseen, on keskimäärin runsaasti velkasuhteita ja vakuudettomien velkojen kokonaissumma saattaa nousta korkeaksi.

Suomalaiset talous- ja velkaneuvojat arvioivat erääksi keskeisimmäksi syyksi asiakkaidensa ylivelkaantumiselle yleisen taitamattomuuden taloudenhallinnassa. Taitamattomuus määrittyy esimerkiksi liian suurena kulutuksena tuloihin nähden. (Rantala & Tarkkala 2010; Valkama 2011.) Heikkojen taloudenhallintataitojen onkin todettu olevan yhteydessä suuriin velkamääriin ja ylivelkaantumiseen (Lea, Webley & Walker 1995; European Commission 2008) ja heikon taloudellisen lukutaidon lisäävän todennäköisyyttä ylivelkaantumiseen (Gathergood 2011).

Ylivelkaantumiseen saattaa ajaa lisäksi se, että kuluttajat eivät kykene muuttamaan kulutustapojaan tarpeeksi nopeasti, kun heidän tulonsa putoavat. Mikäli esimerkiksi kuluttajahinnat nousevat, kulutustapoja on vaikea sopeuttaa uuteen tilanteeseen, jolloin kuluttajat lisäävät luotonkäyttöä pitääkseen kulutuksen tasonsa entisellään. Tällöin tavat kuluttaa eivät muutu, vaan ainoastaan tavat rahoittaa kulutusta vaihtuvat. Ylivelkaantumisen taustalla voi siis olla myös totutun elintason ylläpitoa luottorahalla tulojen heikennyttyä. (Disney ym. 2008; European Commission 2008, 26–27.)

Myös kulutuksen ja kulutuskulttuurin on nähty vaikuttavan ylivelkaantumiseen. Kempson & Atkinson (2006, 27–28) vertailivat tutkimuksessaan kulutusasenteita erilaisessa taloudellisessa tilanteessa olevien kesken. Tutkimuksessa ylivelkaantuneet kokivat olevansa enemmän tuhlailevia kuin säästäjiä. Ylivelkaantuneet kokivat myös tekevän ostoksia hetken mielijohteesta voimakkaammin kuin muut ryhmät ja ostavansa mieluummin luotolla kuin vähentävän kulutusta. Kulutuskulttuurien kyllästemien materialistisen arvojen ja velkaantumisen välillä on havaittu myös yhteys: materiaalistien tavaroiden hankkimisen tärkeänä pitäminen on yhteydessä suuriin velkamääriin ja materialismilla havaittiin lisäksi olevan suurempi selitysvoima kuin esimerkiksi tuloilla tai rahankäyttötaidoilla. (Garðarsdóttir & Dittmar 2012.)

3. KULUTUSYHTEISKUNNAN ERITYISPIIRTEITÄ JA KULUTUKSEN MERKITYS

Teollisen vallankumouksen myötä länsimaisia talouksia ja yhteiskuntia määritti pitkälti tuotanto ja esimerkiksi Marxin teoretisoinnit liittyivät keskeisesti teolliseen tuotantoon ja sen merkityksen tarkasteluun suhteessa kapitalismiin. Modernia yhteiskuntaa saattoikin kuvata tuottajien yhteiskunnaksi tai fordistiseksi yhteiskunnaksi, jolloin työ oli oleellisin määrite yksilön sosiaalisessa sijoittumisessa yhteiskunnassa sekä hänen itsemäärittelyssään. Työ myös määritteli tavoiteltavat elämän standardit kuten odotetun elintason, perhemuodon, sosiaalisen elämän ja vapaa-ajan, päivittäiset rutiinit sekä käyttäytymiseen liittyvät normit. Maailmansotien jälkeen etenkin Yhdysvalloissa kulutustavaroiden tuotanto kasvoi voimakkaasti ja 60-luvulta alkaen kulutuksen ja kuluttajien keskeisyys länsimaisissa markkinatalouksissa alkoi vahvistua. Lisäksi markkinoinnin, mainonnan ja tuotemerkkien rakentaminen kasvattivat merkitystään. Tällöin oli aiheellista alkaa puhua kulutusyhteiskunnasta tai kulutuskulttuurista, jolloin kulutuksen keskeisyyden lisääntyminen ymmärretään erityisesti suhteessa tuotantoon. (Bauman 2005, 16–24; Ritzer & Jurgenson 2010.)

Nyky-yhteiskuntaa voidaan siis luonnehtia luottoyhteiskunnan ohella, kulutuskulttuurin kyllästäväksi, konsumeristiseksi tai kulutusyhteiskunnaksi. Kyseiset käsitteet yleistyivät toisen maailmansodan jälkeen ilmaisten kulutuksen keskeisyyttä ja kriittistä luonnehdintaa materiaalien tavaroiden merkityksen kasvusta, jota pidettiin kontrolloimattomana. Kriittisessä ja postmodernissa teoriassa korostuu yltäkylläisen kulutuskulttuurin aikaansaama kuluttamisen pakottavuus. Kulutusyhteiskuntaan liitetään erilaisten tavaroiden ja hyödykkeiden laaja levittäytyminen ja se, että yhä enemmän tavaroita ja palveluita vaihdetaan markkinoilla. Kulutusyhteiskunnan kehittymiseen kytkeytyy myös kulttuuri- ja tavaravirtojen globalisoituminen, shoppailun roolin kasvu ajanvietteenä, muodin kasvava demokratisoituminen sekä saatavilla olevan luottorahan leviäminen kuluttajille. (Sassatelli 2007.)

3.1 Kuluttamisen normatiivisuus ja kuluttamista edistävät tekijät

Konsumerismi on yhteiskunnan tilaa kuvaava käsite ja ominaisuus, jossa kulutuksen keskeisyys ja aktiivinen osallistuminen kuluttamiseen määrittää ja ohjaa ihmisten elämää sekä jäsenyyttä yhteiskuntaan. Baumanin (2005; 2007) kriittisessä tulkinnassa kulutusmarkkinat jopa viettelevät kuluttajia ja toimivassa kulutusyhteiskunnassa kuluttajien tulee myös aktiivisesti etsiä kuluttamisen pariin. Kulutusyhteiskuntaan liittyy kuluttamiseen pakottava ulottuvuus, sillä konsumeristisen elämäntavan omaksuminen saa ensisijaista vahvistusta ympäröivältä yhteiskunnalta verrattuna muihin kulttuurisiin vaihtoehtoihin. Kuluttamisen pakko, joka toimii sisäistettynä paineena ja vaihtoehdottomuutena elää toisella tavalla, näyttäytyy kuitenkin paradoksaalisesti tahdon aikaan saamana vapaana toimintana. Konsumeristisessa elämänmuodossa kuluttamista pitää yllä erityisesti voimakas halu kuluttamista kohtaan ja sellaisten tavaroiden hankinta, joiden odotetaan muokkaavan ja lisäävän omistajansa sosiaalista arvostusta. Tiet itse-identiteettiin, paikkaan yhteiskunnassa, elämän eläminen merkitykselliseksi tunnustetulla tavalla, vaativatkin aktiivista sitoutumista kuluttamisen moninaisiin tapoihin. (Emt. 2005, 26; 2007.)

Huolimatta talouden laskusuhdanteista Ritzerin (2010) mukaan kulutuksella ja kulutuksen eri paikoilla ja foorumeilla on nyky-yhteiskunnassa erittäin keskeinen rooli. Nykyisenslaisissa kulutusyhteiskunnissa kaikki ovat kuluttajia ja kietoutuneina kuluttamiseen, vaikka käytettävissä olevat tulot saattavat vaihdella huomattavasti eri väestön osien välillä ja toisaalta esimerkiksi lasten ja aikuisten välillä. Kulutusyhteiskunnassa ei kuluttamisen kautta tyydytetä ainoastaan perustavanlaatuisia välttämättömiä luokiteltuja päivittäisiä tarpeita, vaan ostaminen ja tavaroiden hankinta ovat tapahtumia sinänsä, jotka tapahtuvat niille suunnatuissa paikoissa ja ajassa, erillään työhön osallistumisesta. (Bauman 2005; Sassatelli 2007; Emt.).

Nyky-yhteiskunnassa kuluttaminen on leimautunut erityisesti vapaa-aikaan, jossa esimerkiksi medialla ja mainonnalla on vahva rooli. Vaihdon alue toimii välikätenä näin kahden elämänalueen, työn ja kuluttamisen välillä, ja siitä on tullut yhä jouhevampaa erilaisten kuluttamista helpottavien välineiden ansiosta. Yksi tärkeimmistä kyseisistä välineistä on luottokortti ja luottokorttien synty sekä sen suosioon liittyvä kehitys kytkeytyy selkeästi erilaisten kuluttamisen tapojen kehitykseen. Luottokortti ja luotolla

ostaminen on siis mekanismi, jolla pyritään helpottamaan ja edesauttamaan kuluttamista. Joissakin tapauksissa luottokortti on ainut käytettävissä oleva maksuväline, kuten asioidessa verkkokaupassa. Muita kuluttamista helpottavia välineitä ovat esimerkiksi osamaksu, moninaiset muut kulutusluottomuodot ja virtuaalivaluutat. (Ritzer 2010; Sassatelli 2007.) Luotonkäyttöön kannustamisella ja luotolla elämisen normalisoinnilla pyritään Baumanin (2007) mukaan mahdollistamaan laajamittaisempaa kulutusta ja toisaalta Mellorin (2010, 83) mukaan erityisesti kapitalistisessa talousjärjestelmässä yksityistä kulutusta ylläpidetään velkarahalla liian vähäisten ansioiden vuoksi.

Erilaiset kuluttamisen paikat ja foorumit ovat lisäksi määrällisesti lisääntyneet ja ne myös vauhdittavat kuluttamista sekä muovaavat kuluttamisentapoja. Lisääntyneet kulutuksen foorumit ovat yhä monimuotoisempia alkaen perinteisemmistä myymälöistä ja ostoskeskuksista epätyypillisempiin areenoihin. Näitä ovat esimerkiksi huvipuistot, kasinot, huviristeilijät, urheilustadionit ja museot, mitkä nekin ovat alkaneet muistuttaa yhä enemmän perinteisempiä kulutuksen paikkoja. Myös urheiluun liittyvät tilat kuten tiettyjen lajien klubit, hiihtokeskukset ja kuntosalikeskukset ovat saaneet piirteitä perinteikkäistä areenoista. Erilaiset kulutuksen areenat paitsi mahdollistavat kuluttamisen, mutta myös rohkaisevat ja jopa ajavat kuluttamaan. Nykypäivän kulutuksen yksi erityispiirteistä on lisäksi se, että monet kulutuksen foorumeista tulevat kuluttajien luo, ilman että niihin täytyy erikseen hakeutua. Ostosten tekeminen kotoa käsin on mahdollista esimerkiksi postimyyntiluetteloiden, ostoskanavien ja nykyisin erityisesti internetin välityksellä verkkokaupoissa. Merkittävää ja kiistanalaista maailmanlaajuista kasvua on tapahtunut myös verkossa tapahtuvassa rahapelaamisessa ja verkkokasinoiden suosion suhteen. (Ritzer 2010, 12–29.)

3.2 Tarpeet, halut ja uutuuden tavoittelu kulutusyhteiskunnassa

Markkinavälitteistä tarjontaa ja kulutusta ovat kasvattaneet myös yksilölliset tarpeet ja halut. Imonen (2011) on eritellyt tarkemmin tarpeen ja halun käsitteitä kulutusosiologiassa. Kuluttajan kiinnostus tavaroita kohtaan perustuu ensisijaisesti niiden käyttöarvoon, jossa yhdistyvät niiden todelliset käyttöarvot sekä kuluttajan subjektiivinen näkemys. Kuluttajan subjektiiviseen näkemykseen jonkin tavaran käyttöarvosta vaikuttaa

juuri tarpeen kokemus ja se, millaisena se jonain tiettyinä hetkenä näyttäytyy. Halut puolestaan ovat erilaisia historiallisesti muuttuvia tarpeita, joilla on jokin tietty kohde. Tarpeen ja halun dynamiikat eivät ole kuitenkaan samanlaisia. Tarpeen tullessa tyydytetyksi sen tilalle tulee toinen tarve. Mikäli tarve ei saa tyydytystään syntyy halu eli erityinen tarve. (Emt. 46–47.)

Erityistä tarpeen ymmärtämisessä on sen kohde, eikä tarvetila yksistään määritä halua. Halun kohde ja halu yhdistyvät toiminnassa. Tarvetilan tiedostaminen saa aikaan toimintaa, ja kun halun kohde on tiedossa, se pyritään saavuttamaan. Tyydytettyä halua seuraa kuitenkin uusia tarvetiloja, jolloin tarpeesta ja toiminnasta muodostuu eräänlainen kehäliike, joka voi toisaalta eriytyä myös uusiin kohteisiin. Yhtäläillä tarpeen ja toiminnan suhteessa voi tapahtua muutos vastakkaiseen suuntaan, jolloin toiminta alkaa luoda uusia tarvetiloja ja haluja. Se, että jokin asia päättyy tarpeen kohteeksi, perustuu vahvasti myös toimijan aiempiin kokemuksiin. Tärkeässä roolissa on myös sosialisatio suvun, perheen ja koulun välityksellä. Nuoret esimerkiksi omaksuvat vanhempiensa kulutusmalleja perheinstituution kautta tapahtuvan ennakoivan sosialisatian välityksellä. (Emt. 49–51.)

Konsumeristinen yhteiskunta perustuu lupaukseen tyydyttää ihmisten moninaiset halut niin suurella laajuudella, että sitä ei voi verrata mihinkään aikaisempaan. Keskeistä on halujen jatkuva ja voimakas kasvu, josta puolestaan seuraa se, että tavarat, joiden odotetaan tyydyttävän nousseet halut vaihtuvat ja korvautuvat yhä nopeammin. Uudet halut tarvitsevat täytyäkseen yhä uusia tuotteita ja uudet tuotteet vastavuoroisesti uusia haluja. Kuluttajan tyydytyksen tulisi olla välitön, niiden tulisi tuottaa mielihyvää välittömästi ja toisaalta mielihyvän tulisi loppua kun kuluttamisen aika on uudestaan. Kulutukseen nojaavaan talouden kasvu edistääkin ennen kaikkea halujen tyydyttymättä jättäminen ja jatkuvasti uudelleen vahvistuva ajatus siitä, että yritys tyydytyksestä oli epäonnistunut tai vajaa. Kulutuksen kasvu perustuu siis siihen, että turhautuminen halujen tyydyttymättä jäämiseen on toistuvaa. Tällöin edelleen jää jäljelle jotain haluamisen varaa tai kokemus siitä, että tyydytys voisi olla vielä onnistuneempi. Tarpeiden ja tyydytyksen traditionaalinen suhde kääntyy tällöin päinvastoin: lupaus ja toive tyydytyksestä edeltävät tarvetta ja ovat suurempia kuin olemassa oleva tarve, mutta ei kuitenkaan liian suuria estääkseen halun tavaroihin, joissa lupaus tyydytyksestä tiivistyy. (Bauman 2005, 23; 38–39; Bauman 2007.)

Oleellista kulutusyhteiskunnassa on lisäksi uutuusarvon nousu kestävyuden kustannuksella, jolloin sekä halun että sen tyydytyksen välinen aikajänne että uusien halujen väli lyhenee. Jotta kulutusyhteiskunta se voisi tarjota ja palvella kaikkia uusia haluja, tarpeita, pakkoja ja riippuvuuksia, konsumeristisen talouden tulee nojata jopa ylettömyyteen ja hukkaan heittämiseen. Keskeiseksi nousee uusien tarpeiden luonnin ohella eilispäivän tarpeiden vähättely ja alentaminen, jolloin konsumeristista kulttuuria määrittää pitkälle myös vaatimus jatkuvasta muutoksesta ja pyrkimisestä jotakin uutta kohti. (Bauman 2007, 38–39.)

Myös Campbellin (1987) mukaan modernissa kuluttamisessa korostuu uutuuden tavoittelu. Nykyajalle on leimallista uutuuden etsintä ja tietyn tyyppinen hedonismi. Modernissa kuluttamisessa on olennaista jatkuva halujen kohteiden tavoittelu, joiden ehtymättömyydestä puolestaan seuraa tyytymättömyys, sillä uusia haluja nousee aina uudelleen ja uudelleen. Halut kohdistuvat ensisijaisesti uusiin tuotteisiin ja palveluihin. Moderni kuluttaja kohdistaa halunsa tuttuuden sijaan uutuuksiin, sillä näiden hankinnassa ja käytössä näyttäytyy mahdollisuus kokea jotain, mitä ei ole aikaisemmin todellisuudessa kokenut. Kun jokin tuote esitetään uutuuksena, kuluttajan on mahdollista kiinnittää sen hankintaa ja käyttöön mielessään kuvittelemiensa nautintojen toteutuminen. Kuluttamisessa on tällöin oleellista mielikuvituksessa tuotetun mielihyvän toteuttaminen jonkin tuotteen avulla ja kulutuksen näkyvä toiminta on vain pieni osa hedonistisen käyttäytymisen moniulotteista kokonaisuutta. Modernissa hedonismissa nautinto ei liity ainoastaan kokemuksen laatuun, vaan siinä on oleellista myös itse luotu illuusio siitä. Illusion ja todellisuuden välinen jännite luo puolestaan kaipaamisesta pysyvän tilan, josta puolestaan seuraa tyytymättömyys nykyiseen tilaan ja kaipaus jonkin parempaan, joka puolestaan näyttäytyy uutuuksissa. (Emt. 1987.)

3.3. Elintason standardit ja suhteellinen deprivatio

Thorstein Veblen (2002 [1899]) kirjoitti jo 1800-luvun lopulla normien mukaisen elintason keskeisyydestä hyväksynnän saavuttamiseksi yhteisössä. Viiteryhmät ja eräänlainen kilpailullinen asetelma ohjaavat kulutusta, jolloin kulutus näyttäytyy yhteiskuntaluokkia erottelevana tekijänä. Yhteiskunnan rakenteen huipulla on arvostuksen perusteella

Veblenin teorian mukaan niin kutsuttu joutilasluokka, jonka asema perustuu kerskakulutukseen ja joutilaana oloon. Joutilaan luokan elintavat ja kuluttaminen ovat keskeisessä asemassa, sillä sen tavat tarjoavat mittapuun muille luokille. Ylemmän luokan asettama normi pääsee vaikuttamaan ja valumaan muihin luokkiin, sillä kukin sosiaalinen ryhmä tai luokka pyrkii jäljittelemään heitä ylempänä olevan ryhmän elämäntapaa. Kyseinen mekanismi tuottaa tällöin yhteisössä vallitsevat kulutusnormit. Tällöin kulutuksella nähdään olevan erityisesti positionaalinen merkitys.

Veblen mukaan uusien hankintojen myötä totutaan uuteen elintasoon, jolla on taipumus lakata tuottamasta merkittävästi suurempaa tyydytystä verrattuna aikaisemmin vallinneeseen. Pyrkimyksenä säilyy kuitenkin elintason nostamisen tavoittelu, joka puolestaan vaikuttaa uuteen riittävyysnormiin, jonka perusteella viiteryhmiin vertaudutaan. Tavoiteltavan kulutustason mittapuuna ja kulutusta ajavana tekijänä toimiikin sellainen kulutusihanne, jonka taso on melkein saavutettu. Korkeampaa kulutus- ja elintasoa tavoitellaan voimakkaasti vertailun perusteella, jolloin kuluttamisessa näyttäytyy myös kilpailullinen elementti. Erilaisista kulutustottumuksista, joiden merkitys on voimakkaasti statuksen tavoittelussa, on lopulta myös vaikea luopua, mikäli ne ovat muotoutuneet osaksi elämäntapaa ja tavoiteltua toimintaa. Sen sijaan on helpompaa entisestään laajentaa elintasoaan. (Emt. (2002 [1899].)

Vertailevan ja jäljittelevän kulutuksen voidaankin nähdä olevan olennainen osa sosiaalista osallistumista nykymaailmassa ja sosiaalinen konteksti, joka tätä ohjaa, on yhä monimuotoisempi. Vertaileva kuluttaminen on myös olennainen osa elintason standardien muuttumisessa ja ylläpidossa. Dwyer (2009) liittää Vebleniläisen positionaalisen ja jäljittelevän kuluttamisen traditioon liittyvän tapojen keskeisyyden kulutuksen stratifikaatioprosesseihin, sillä juuri tavoilla on vaikutusta kulutuksen kasvuun ja elintason standardien muodostumiseen. Tapa ymmärretään toiminta, jota ohjaa aikaisempi toiminta eikä esimerkiksi tietoinen harkinta. Tavoissa on myös jäljittelevä ulottuvuus liittyen sosiaalisen ympäristön aikaansaamaan viiteryhmiin vertautumiseen. Usein tietoinen jäljittelevä kuluttaminen lopulta tapaistuu ja tällä tavoin muovaa elintason standardeja. Kyseissä prosessissa ensin jokin tuote on varsin harvinainen ja hintava tietyn ryhmän luksustuote, mutta muuttuu vähitellen välttämättömyystuotteeksi, kuten vaikkapa televisio tai auto. Osaksi elintason standardien välttämättömyyksiä muuttuvat tavarat tai tuotteet säilyttävät silti edelleen myös positionaalisen ulottuvuutensa erotellen esimerkiksi hyvin pienituloisia keskiluokasta. Kun yhä uudet luksustuotteen asemassa olleet tuotteet

muuttuvat osaksi tavanomaista elintaso, on elintason standardeilla tämän johdosta taipumus jatkuvasti kasvaa ja muuttua. (Emt. 2009.)

Elintason standardien rakentumiseen liittyvät erilaisten kulutustuotteiden hankinta, vapaa-ajan aktiviteetit ja sosiaalinen osallistuminen. Kulutustuotteet ovat erityisiä jokaisen sukupolven kohdalla ja sosiaaliseen osallistumiseen liittyvät merkitykset näyttäytyvät vain kyseisessä yhteiskunnassa, jossa ne esiintyvät. (Mack & Lansley 1985). Suhteellisen deprivaaation käsitettä on käytetty ja kehitetty erityisesti köyhyystutkimuksessa. Deprivaaation määritelmässä on keskeistä puutteelliset mahdollisuudet päästä osalliseksi sellaisiin elämäntyyliin, joita yhteiskunnassa pidetään yleisesti hyväksyttävänä ja tavoiteltavana. Suhteellinen deprivaaatio nähdään siis suhteessa tyypilliseen ja normaaliin elämäntyyliin, jonka ympäröimänä yksilö elää. (Halleröd 2006, 373.)

Tällöin suhteellinen deprivaaatio näyttäytyy kyvyttömyytenä kuluttaa vallitsevien normien mukaisesti. Sen sijaan deprivaaatiota kokeva jää ulkopuolelle erilaisista mahdollisuuksista, joilla rakentaa onnellisena pidettyä elämää, kun tavoitteena on saavuttaa juuri niitä mahdollisuuksia, jotka ovat eniten haluttuja ja puhuttuja. Juuri tavanomainen elintason standardi tarjoaa mallin oikeanlaisesta tavasta elää sekä eräänlaisen vakuutuksen sosiaalisesta asemasta. Kulutuskulttuurin esittämät kulutuksen tasoon liittyvät standardit tarjoavat tärkeän vertailukohdan omalle kulutuskäyttämismiselle, vaikka osa saattaakin jättäytyä vapaaehtoisesti markkinoiden ulkopuolella. Etenkin pienituloiset kuluttajat kohtaavat markkinoilla useita erilaisia rajoituksia sen suhteen, minkälaisia tuotteita voivat hankkia ja varallisuus taas takaa mahdollisuuden kulutusvalintojen laaja-alaisuuteen. (Townsend 1979; Bauman 2005, 38; Hamilton 2009.)

Deprivaaation kokemusta rakentavat välttämättömyyksiksi koetut asiat ovat kulttuurisidonnaisia, jolloin joku henkilö saatetaan luokitella kärsivän deprivaaatiosta jossakin yhteiskunnassa, mutta ei toisessa. Kun tarpeet nähdään sosiaalisesti määräytyneiksi, myös deprivaaatio näyttäytyy suhteellisena. Yksilöt, jotka jakavat kokemuksen sosiaalisesti määräytyneistä välttämättömyyksistä, kokevat deprivaaatiota, mikäli heiltä puuttuu jokin kokemansa välttämättömyys ja luonnollisesti deprivaaation kokemuksessa on eriasteita. (Mack & Lansley 1985.) Deprivaaation määritelmään liittyykin sekä objektiivinen että subjektiivinen ulottuvuus. Objektiivisessa ulottuvuudessa deprivaaatio vertautuu johonkin yleisesti määriteltyyn vertailukohtaan. Subjektiivisen deprivaaation kokemus puolestaan liittyy kyvyttömyyteen saavuttaa jotain sellaista, jonka

kokee itselleen oikeutetuksi ja jota muilla ihmisillä on. Tällöin subjektiivisesta perspektiivistä tarkasteltuna kuka tahansa voi kärsiä suhteellisesta deprivatiosta riippuen vertailukohteesta. (Halleröd 2006, 371.)

3.4 Suomalainen kulutuskulttuuri

Suomalaista kulutuskulttuuria on muihin länsimaihin verrattuna pidetty vähemmän kulutuskeskeisenä, jossa puolestaan korostuu maltillinen rahankäyttö (Autio, Huttunen & Puhakka 2010). Suomalaisten kulutuksessa vaikuttaa Heinosen (1998) mukaan protestanttisuuteen pohjaava talonpoikainen taloudellinen etiikka, jossa korostuu säästäväisyys, niukkuus, ahkeruus ja omavaraisuus. Tämä pohjaa siihen, että suomalaisten historiassa ei ole kovin kaukana sellainen aika, kun lähes kaikesta on ollut jonkinasteista pulaa. Säästäväisyys ja harkitsevaisuus ovat keskeisesti rakentaneet suomalaista kulutuskulttuuria ja ovat myös edelleen vahva osa sitä (Wilska 2002). Vaikka suomalaisten välttämättömyyksiksi koetut kulutustavarat ovatkin muuttuneet ja lisääntyneet viime vuosikymmeninä ja erityisesti tietotekniikka- ja mobiililaitteet ovat muuttuneet useimmille välttämättömyyksiksi (Aro & Wilska 2013), suomalaiset eivät ole kovin kulutuskeskeisiä tai statushakuksia kuluttajia (Nyrhinen & Wilska 2012). Yhtäältä velanottoon suhtautuminen on ollut perinteisesti melko varauksellista ja tuottavaa velkaantumista (Calder 1999) on pidetty oikeanlaisena ja hyväksyttävämpänä velkaantumisen muotona (Huttunen & Autio 2010), kun kulutusluottoihin asennoituminen on pääosin kielteistä (Nyrhinen & Wilska 2012).

Aution ym. mukaan (2010) mukaan ekonomistinen ja keskiluokkainen kulutuseetos toimii luonnollisena jatkeena suomalaisten omavaraisuuteen ja säästäväisyyteen pohjaavalle talonpoikaiselle eetokselle, etenkin kaupungistumisen ja vaurastumisen myötä. Ekonomistiselle ajattelutavalle on olennaista toimiminen kulutusmarkkinoilla mahdollisimman tehokkaalla ja taloudellisella tavalla varallisuutta keräten. Keskiluokkaisessa eetoksessa puolestaan korostuu rahankäyttö käytettävissä olevien varjojen rajoissa. Ekonomistiseen kulutustapaan sisältyy lisäksi erilaisia kuluttamiseen liittyviä taitoja, kuten taloudenhallintaa liittyen velanottoon. Ekonomistisessa eetoksessa on myös enemmän tilaa hedonistiselle käyttäytymiselle ja uudenlaisten kulutustavaroiden

ja – palveluiden hankkimiselle, jolloin suomalaisessa kulutuskulttuurissa hedonismin ja asketismin voidaan nähdä vaikuttavan rinnakkain. (Autio, Huttunen & Puhakka 2010.)

4. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TUTKIMUSONGELMAT

Tutkimuksen tavoitteena on laajentaa ymmärrystä suomalaisten ylivelkaantumisesta ja siihen liittyvistä tekijöistä. Tätä tutkitaan selvittämällä mitkä sosiodemografiset tekijät ovat yhteydessä ylivelkaantumisriskiin. Lisäksi tutkitaan taloudellisen puutteen alla esiintyvien toiminnan muotojen sekä kulutus- ja säästämisasenteiden yhteyttä ylivelkaantumiseen tarkastelemalla ylivelkaantuneiden ja ei-ylivelkaantuneiden välisiä eroja. Tarkoituksena on tarkastella löytyykö ylivelkaantumisen taustalta tietynlaista toimintaa, kulutusasenteita tai sosiodemografisia tekijöitä. Tutkimusongelmia selvitetään seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Miten sosiodemografiset taustatekijät selittävät suomalaisten ylivelkaantumisriskiä?
2. Eroavatko ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat muista suomalaisista toimintansa suhteen, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa?
3. Eroavatko ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat ja muut suomalaiset aktiivisen ja hedonistisen kuluttamisen tai säästäväisyyden suhteen?

5. AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄT

Vastaan edellä esitettyihin tutkimuskysymyksiin hyödyntämällä kysymyspatteristoja suomalaisten kulutusta ja elämäntapaa kartoittaneesta Suomi 2014 – kyselystä. Kyselyssä on lisäksi kerätty vastaajilta laajasti erilaisia taustatietoja mukaan lukien tuloihin ja velkoihin liittyviä tietoja. Tutkielmani edustaa kvantitatiivista tutkimusta. Seuraavaksi esittelen tarkemmin aineistoa ja käyttämiäni tilastollisia tutkimusmenetelmiä, joita hyödynnetään aineiston analyysihin.

5.1 Aineiston esittely

Käytän tutkielmassani aineistona Suomi 2014 – kulutus ja elämäntapa – kyselyä, joka kerättiin syksyllä 2014. Aineiston keruusta vastasivat Turun yliopiston taloussosiologian ja sosiologian oppiaineet sekä Jyväskylän yliopiston sosiologian oppiaine. Kyselyllä kartoitetaan tutkimustietoa suomalaisten elämäntavoista ja kulutustottumuksista. Kyselyn otoskoko oli 3000 ja otos poimittiin yksinkertaisena satunnaisotantana. Kysely kohdistettiin postikyselyinä Suomessa asuville suomea äidinkielenä puhuville 18–74 –vuotiaille ja kyselyyn oli mahdollista vastata myös internetissä. Lopullinen otos oli 2971 kappaletta, kun alkuperäisestä otoksesta vähennettiin tavoittamatta jääneet. Täytetyn kyselyn palautti 1351 henkilöä, jolloin lopullinen vastausprosentti kyselylle on 46. Vastausprosentti on linjassa vastaaviin väestötason postikyselyillä saavutettuihin vastausosuuksiin. (Koivula ym. 2015.)

Aineiston edustavuutta perusjoukon suhteen arvioitiin vertaamalla aineiston ikä- ja sukupuolijakaumaa Suomen väestön vastaaviin jakaumiin, jolloin havaittiin, että aineisto on hieman valikoitunut sukupuolen mukaan. Naiset olivat vastanneet miehiä enemmän, mutta sukupuolten aineistojakauma poikkesi väestöjakaumasta kuitenkin vain kuusi prosenttiyksikköä. Ikäjakauman suhteen kaikki ikäryhmät ovat aineistossa jonkin verran yli- tai aliedustettuja verrattuna väestön ikäjakaumaan. Erityisesti yli 56-vuotiaat ovat huomattavan yliedustettuina ja alle 18–45 –vuotiaat puolestaan huomattavan aliedustettuina. Nuorten vastaajien kohdalla miesten vastausaktiivisuus oli alhaista.

Aineisto ei siis täysin vastaa perusjoukon eli Suomen väestön ikä- ja sukupuolijakaumaa, joten aineistoon on sisälletty painomuuttuja, jolla korjataan vastauskadosta aiheutuva aineiston vinoutta. Painokertoimet on laskettu erikseen naisille ja miehille sekä jokaiselle syntymävuodelle, ja ne olivat valmiina käyttöön saamassa aineistossa. (Koivula ym. 2015.)

Kyselyn otos on laaja ja koko väestöä edustava, jolloin ilmiöstä on mahdollista tehdä laajojakin yleistyksiä. Suomi 2014-kyselyn käyttämistä tutkielmani aineistona suomalaisten ylivelkaantumiseen liittyen tukee erityisesti se, että kyselyssä on selvitetty laajasti vastaajien taustatietoja, kuten velkojen määrä ja tulot sekä demografisia tietoja. Lisäksi kyselyssä on pyydetty vastaajia arvioimaan ylivelkaantumisen kokemusta, joka onkin tutkimukseni kannalta keskeinen muuttuja. Aineistossa valtaosa ei kuitenkaan kokenut itseään ylivelkaantuneeksi, mutta ylivelkaantuneiksi itsensä kokevia oli kuitenkin aineistossa tarpeeksi. Ylivelkaantumiseen yhteydessä olevia tekijöitä on mahdollista tutkia erilaisten kuluttamiseen ja säästämiseen liittyvien asenneväittämien sekä toimintaa taloudellisesti tiukassa kontekstissa selvittävien kysymyspatteriston avulla.

5.2 Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni edustaa kvantitatiivista tai määrällistä tutkimusta. Käyttämiäni menetelmiä ovat pääkomponenttianalyysi, jota käytettiin operationalisoimaan summamuuttujia yhdessä Cronbachin alfa -reliabiliteettitestauksen kanssa. Logistista regressioanalyysia käytettiin löytämään tekijöitä, jotka ennustavat ylivelkaantumisriskiä. Varianssianalyysin avulla puolestaan tutkittiin jatkuvan selitettävän muuttujan vaihtelua.

5.2.1 Pääkomponenttianalyysi ja summamuuttujien muodostaminen

Pääkomponenttianalyysi luetaan parametrisiin monimuuttujamenetelmiin. Sen avulla voidaan tiivistää tutkimusaineiston muuttujajoukkoa ja muodostaa erilaisia mittareita, joiden ajatellaan kuvaavan tietynlaista ulottuvuutta paremmin kuin jos käytössä olisi yksittäisiä muuttujien. Pääkomponenttianalyysin avulla voidaan tällöin järkeistää

keskenään korreloivaa muuttujajoukkoa ja löytää muuttujien kokonaisvaihtelusta keskenään korreloimattomat varianssikimput, eli pääkomponentit. Analyysimenetelmä soveltuu tilanteeseen, jossa tutkijalla on joukko samaan aihepiiriin kuuluvia muuttujia, mutta ei selkeää kuvaa siitä, miten tiivistää tutkimusaineistoa. Pääkomponenttianalyysissa oletuksena siis on, että muuttujien välillä on korrelaatiota. Mikäli muuttujien välillä on voimakas positiivinen korrelaatio, ne ovat myös käsitteellisesti lähellä toisiaan ja kuvastavat samaa ominaisuutta. Negatiivinen korrelaatio puolestaan kuvaa tilannetta, jossa muuttujat mittaavat saman ulottuvuuden eri ääripäitä. (Metsämuuronen 2006, 584–588; Jokivuori & Hietala 2007, 90–104.)

Kaiserin testin (KMO) ja Bartlettin sfäärisyys -testin avulla voidaan tutkia soveltuuko käytettävä korrelaatiomatriisi, joka on tehty analyysiin valittujen muuttujien perusteella, pääkomponenttianalyysiin. Mikäli KMO-testin arvo on yli 0.6 ja Bartlettin testi on tilastollisesti merkitsevä, analyysi voidaan toteuttaa, sillä muuttujien korrelointi on riittävää. Analyysin tuloksena saatavat pääkomponentit tulkitaan ja nimetään rotatoinnin jälkeen. Rotatoinnin tarkoituksena on, että muuttujien lataukset keskittyvät parhaalla mahdollisella tavalla yksittäisiin komponentteihin. Pääkomponenttianalyysissa rotaatiomenetelmänä on suorakulmainen Varimax, joka ei salli komponenttien välisiä korrelaatioita. Muuttujan saama lataus vaikuttaa siihen, mitkä muuttujat lopulta valitaan komponentille ja yleensä latauksen tulisi olla vähintään 0.5. Kun halutut pääkomponentit ovat selvillä, voidaan näiden pohjalta muodostaa summamuuttujia joko suoraan tallentamalla saadut pääkomponentit, jolloin summamuuttujat mukailevat latausrakennetta, tai laskemalla ne manuaalisesti. Mikäli summamuuttujamittari lasketaan manuaalisesti, on muuttujien sisäinen yhdenmukaisuus tai konsistenttisuus hyvä laskea reliabiliteettitestauksella, eli laskemalla Cronbachin alfa, jonka hyvänä raja-arvona voidaan pitää 0.6 tai 0.5. Tällöin mittari on johdonmukainen ja mittaa yhtenäistä kokonaisuutta. (Metsämuuronen 2006, 584–588; Jokivuori & Hietala 2007, 90–104.)

5.2.2 Logistinen regressioanalyysi

Logistista regressioanalyysia käytetään, kun selitettävä muuttuja on luokittelumuuttuja ja sitä voidaan hyödyntää joko eksploratiivisesti tai tutkimuksen teorian kannalta oleellisten tekijöiden vaikutuksen tarkasteluun. Selitettävä muuttuja voi olla kaksi- tai

useampiluokkainen ja nämä arvot ovat toisensa poissulkevia. Dikotominen muuttuja voi olla esimerkiksi muodossa ei-yliivelkaantunut ja yliivelkaantunut ja se koodataan usein muotoon 0 ja 1. Analyysissä ennustetaan suuremman arvon saavaa luokkaa. Logistinen regressioanalyysi on joustava selittäjien mitta-asteikkojen suhteen ja selittäjinä toimivat muuttujat voivat olla sekä jatkuvia että luokitteluasteikkollisia muuttujia. Verrattuna perinteiseen lineaariseen regressioanalyysiin, logistinen regressiolla ei ole tiukkoja vaatimuksia selittäjien normaalisuudesta tai tutkittavien ryhmien varianssien yhtäsuuruudesta. Mallin oletuksena on, että havainnot ovat toisistaan riippumattomia. Selitettävän muuttujan ja selittävien muuttujien logit-muunnoksen välillä tulee myös olla lineaarinen yhteys. Lisäksi selittävät muuttujat eivät saisi korreloida liian paljon keskenään. Tämä voi aiheuttaa multikollinearisuutta, jossa kaksi liian voimakkaasti keskenään korreloivaa muuttujaa saattavat tulla molemmat malliin, vaikka vain toinen näistä selittäisi tutkittavaa ilmiötä. Aineistossa ei myöskään saisi olla liian monta outlieria. Analyysi on mahdollista tehdä pakotetusti (Method: Enter) tai askeltavalla mallilla. Kun käytetään pakottavaa menetelmää, selittäjät on otettu malliin mukaan samanaikaisesti. (Metsämuuronen 2006, 670–673; Jokivuori 2007, 58–59.)

5.2.3 Varianssianalyysi

Aineiston analyysiin käytetään myös varianssianalyysia. Varianssianalyysilla selvitetään sitä, eroavatko tiettyjen ryhmien keskiarvot toisistaan tilastollisesti merkitsevästi jonkin riippuvan eli selitettävän kvantitatiivisen muuttujan suhteen. Tällöin menetelmä perustuu keskiarvojen ja niiden keskivirheiden vertailuun, jossa puolestaan hyödynnetään keskiarvoon liittyvää varianssia. Riippuvan muuttujan tulee olla jatkuva, jotta selitettävien muuttujien ryhmäkeskiarvoja on mahdollista vertailla. Yksisuuntaisessa varianssianalyysissa on yksi selittävä muuttuja ja useampisuuntaisessa puolestaan on useampia selittäjiä. Varianssianalyysissa testataan oletusta, että tarkastelussa olevien ryhmien keskiarvot ovat samat, jolloin nollahypoteesina on keskiarvojen yhtäsuuruus. Analyysimenetelmällä on joitakin keskeisiä oletuksia. Havaintojen tulisi olla toisistaan riippumattomia, jonka asiallinen otantamenetelmä varmistaa. Lisäksi ryhmien populaatiot tulisi olla riittävän normaalisti jakautuneita ja ryhmien varianssit yhtä suuret. Varianssianalyysia tehtäessä kannattaakin valita varianssien yhtäsuuruudesta

(Homogeneity-of-Variance). Mikäli oletukset eivät toteudu, on mahdollista käyttää non-parametrissa Kruskalin-Wallis testii. (Metsämuuronen 2006, 708–711; Jokivuori 2007, 153–154.)

6. ANALYYSI JA TULOKSET

Tutkin suomalaisten ylivelkaantumista ensin objektiivisen mittarin ja tässä kotitalouden velkaantumisasteen avulla. Suomi 2014 – kyselyyn osallistujilta kerättiin tuloihin ja velkoihin liittyviä tietoja, joiden perusteella havaintoyksiköille laskettiin velkaantumisasheet. Tiettyä joukkoa aineistosta päätettiin velkaantumisen voimakkuuden perusteella nimittää ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä oleviksi, ja ensimmäisen tutkimustehtäväni mukaisesti vastaan analyysiluvun alussa siihen, mitkä tekijät selittävät ylivelkaantumisriskiä.

Luvun jälkimmäisessä osassa tutkin ylivelkaantumisen yhteyttä eri tapoihin toimia, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, sekä ylivelkaantumisen ja kulutusasenteiden yhteyttä. Näissä analyyseissa ylivelkaantuminen määrittyy subjektiivisena kokemuksena. Analyysit toteutettiin IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0 – ohjelmalla.

6.1 Sosiodemografiset tekijät selittämässä ylivelkaantumisriskiä

Suomi 2014 – kyselyn vastaajilta kerättiin siis kotitalouksiensa tulo- ja velkatietoja. Vastaajia pyydettiin ilmoittamaan kotitaloutensa kaikkien jäsenten yhteenlasketut nettotulot kuukaudessa. Tämän lisäksi pyydettiin ilmoittamaan kuinka paljon heidän kotitalouteensa kuuluvilla on yhteensä asuntolainaa ja kuinka paljon muuta lainaa tai luottoa. Näiden muuttujien pohjalta havaintoyksiköille muodostettiin kotitalouden velkaantumisasetta kuvaava muuttuja laskemalla ensin kotitalouden velat yhteen ja jakamalla kokonaisvelkamäärä sen vuosituloilla. Havaintoyksikkönä on tällöin kotitalouden viitehenkilö, joka on vastannut kyselyyn.

Kaikkiaan 1217 vastaajaa ilmoitti kotitaloutensa nettotulot ja 1053 vastaajaa vastasi lainojen määrää koskeviin kysymyksiin. Koska osa vastaajista jätti vastaamatta tulojen ja lainojen määrään liittyvään kysymykseen, velkaantumisaseta oli mahdollista laskea 1038 kotitaloutensa viitehenkilölle. Vastaukset edellä mainittuihin kysymyksiin saattaa aiheuttaa useankin seikka. Vastaamatta jättäminen saattaa johtua esimerkiksi siitä, että vastaaja kokee raha-asioihin liittyvät kysymykset niin sensitiivisiksi, ettei niitä haluta

ilmoittaa. Vastajaalta saattaa myös puuttua tarkka tieto kotitaloutensa kokonaisvelkamäärästä, etenkin jos se muodostuu useista eri veloista. Itse ilmoitettuihin velkamääriin on samasta syystä aiheellista suhtautua kriittisesti. Suurin osa vastaajista on oletettavasti tietoinen kotitaloutensa mahdollisen asuntolainan määrästä, joka pyydettiin ilmoittamaan erikseen. Kulutusluottojen tai muiden lainojen kohdalla tarkoissa tiedoissa taas voi olla puutteita, jolloin kaikkien viitehenkilöiden kohdalla velkaantumisasasteet eivät välttämättä kuvaa velkaantumista parhaalla mahdollisella tavalla. Erityisesti ylivelkaantuneilla on nykyisin tyypillisesti keskimäärin useita määrällisesti pieniä velkasuhteita, joista osa on esimerkiksi laskurästejä, jolloin velkojen kokonaismäärän hahmottaminen on haastavampaa. Lisäksi vaikka velkaongelmat eivät rajoitukaan tiettyyn väestöryhmään, kyselytutkimuksilla ei välttämättä tavoiteta kaikista ylivelkaantuneimpia.

Aineistossa viitehenkilöiden (n= 1038) kotitalouden velkaantumisasasteen keskiarvo oli 125 %. Tilastokeskuksen vuodelle 2014 ilmoittama keskiarvo suomalaisten kotitalouksien velkaantumisasasteesta oli 119,5 % (SVT 2014), joten ainakin keskiarvon perusteella aineisto on varsin vertailukelpoinen tutkittaessa suomalaisten velkaantumista. Kun havaintoyksiköitä luokiteltiin velkaantumisasasteen perusteella, 30,2 prosentilla velkaantumisasaste oli 0, eli näillä ei ollut lainkaan ilmoitettua velkaa. Velkaantumisasasteen perusteella keskiarvon alapuolella sijoittui velallisista 17,2 prosenttia ja niitä, joiden kotitalouden velkaantumisasaste oli yli 2,5-kertainen, oli aineiston perusteella 15,1 prosenttia velallisista.

Viitehenkilöt päätettiin jakaa velkaantumisasasteen perusteella kahteen eri ryhmään. Tavoitteena oli muodostaa muuttuja, joka kuvaisi velkaantumisasasteen perusteella ylivelkaantumista. Selvää käsitteellistä rajaa velkaantuneiden ja ylivelkaantuneiden välillä ei kuitenkaan ole muodostettu (Betti ym. 2007) ja esimerkiksi Suomen Pankin (Putkuri & Vauhkonen 2012) määritelmän mukaisia voimakkaasti velkaantuneita (velkaantumisasaste yli 500 %) oli aineistossa vain 3,1 %. Raja-arvoksi ylivelkaantuneiden ja muiden välille päätettiin valita kaksinkertainen tai yli kaksinkertainen velkojen määrä suhteessa käytettävissä oleviin tuloihin. Ensimmäisessä ryhmässä oli tällöin viitehenkilöt, joiden velkaantumisasaste oli alle 200 % (n= 769, 74 %) ja toisessa ryhmässä henkilöt, joiden kotitalouden velkaantumisasaste oli 200 % tai yli (n= 266, 26 %). Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvia päätettiin nimittää ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä oleviksi ylivelkaantuneiden sijaan, sillä korkea velkaantumisasaste ei välttämättä kerro taloudellisista

vaikeuksista tai velkojen maksuun liittyvistä ongelmista, mikä tyypillisesti liitetään ylivelkaantumiseen.

Seuraavaksi vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseen eli siihen, mitkä sosiodemografiset tekijät selittävät ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä olemista. Tätä tutkiakseni käytän analyysimenetelmänä logistista regressioanalyysia. Logistisessa regressionanalyysissä selitettävä tai ennustettava muuttuja on kategorinen, ja tässä tapauksessa analyysimallilla pyritään löytämään tekijöitä, jotka ennustavat kuulumista ylivelkaantumisen riskiryhmään. Aikaisemmassa ylivelkaantumistutkimuksessa on käytetty laajasti erilaisia sosiodemografisia muuttujia, kuten sukupuolta, ikää, siviilisäätystä, koulutusastetta, tuloja, kotitalouden kokoa ja terveydentilaa (Balmer ym. 2006; Caputo 2012; Oksanen ym. 2015).

Tässä tutkielmassa selittäjinä ovat sukupuoli, koulutustaso, tulot, pääasiallinen toiminta arjessa, työsuhteen laatu, lasten lukumäärä kotitaloudessa, ikä, siviilisäätystä ja ylivelkaantumisen subjektiivinen kokemus. Valitut taustamuuttujat soveltuvat analyysiin hyvin, sillä muuttujat eivät korreloi keskenään liian voimakkaasti, joten multikollinearisuus ei vaikuta analyysin tuottamiin tuloksiin. Velkaantuminen on elinvaihesidonnaista (Mutttilainen 2002), joita erityisesti ikä, pääasiallinen toiminta arjessa ja huolettavien lasten määrä kuvaavat. Suomalaisilla myös koulutusaste on ikäsidonnaista, siten, että nuoremmat ikäluokat ovat korkeammin koulutettuja. Näillä muuttujilla voi siis olettaa olevan selitysvoimaa suhteessa ylivelkaantumisriskiin.

Muuttujille on tehty jonkin verran muunnoksia ja uudelleen luokitteluja. Ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä olemista kuvaava selitettävä muuttuja on muodostettu velkaantumistasen perusteella, kuten aiemmin kuvattiin, ja koodattu siten, että 0 vastaa tilannetta, jossa riskiä ei ole ja 1 kuvaa ylivelkaantumisriskiä. Malli pyrkii ennustamaan luokkaan 1 kuulumista. Muuttujia käsitellään analyysissä kategorisina muuttujina, lukuun ottamatta kotitalouden yhteenlaskettuja tuloja, joka on jatkuva muuttuja. Uudelleen luokittelua on tehty pääasiassa yhdistämällä luokkia tai poistamalla muu-kategorioita, joissa on ollut vain vähän havaintoja. Siviilisäätystä-muuttuja on koodattu uudelleen siten, että avioliitto- ja avoliitto-kategoriat on yhdistetty, jolloin uudelleenkodeausen jälkeen muuttuja neliluokkainen (naimaton, avo/avioliittossa, eronnut, leski). Koulutusta kuvaava taustamuuttuja on pidetty alkuperäisessä muotoilussaan siten, että ainoastaan muu-luokka on poistettu. Muuttujassa on tällöin useita

luokkia (peruskoulu, ammattikoulu, ylioppilas, opistotaso tai muu toinen aste, ammattikorkeakoulu, yliopistotutkinto, tohtorin tai lisensiaatin tutkinto), mutta tulkinnallisista syistä luokitus oli mielekästä säilyttää moniluokkaisena.

Ikä-muuttuja on koodattu 6-luokkaiseksi nuorimmista vanhimpiin. Kotitaloudessa olevien huollettavien lasten lukumäärää kuvaavassa muuttujassa on kolme luokkaa: ei lapsia, 1-2 lasta ja yli 3 lasta. Sukupuoli-muuttuja on alkuperäisessä muodossaan, eli kaksiluokkainen. Myös työsuhteen laatua kuvaava muuttuja säilytetään alkuperäisessä muodossa neliluokkaisena: vakinainen, määräaikainen, yrittäjä, muu. Ylivelkaantumisen subjektiivista kokemusta kuvaava muuttuja on kaksiluokkaisessa kyllä-ei – muodossa. Tulomuuttujana käytetään jatkuvaa ekvivalenttia tuloa, joka kuvaa vertailukelpoisesti eri kotitalouksien tuloja huomioimalla yhteiskulutushyödyt, jotka vaihtelevat kotitalouden koosta riippuen. Muuttuja muodostettiin jakamalla itse ilmoitetut kotitalouden yhteenlasketut tulot kulutusyksiköiden määrällä. Kullekin havaintoyksiköille laskettiin tätä varten muokkaamattoman OECD:n mallin 1 mukainen kulutusyksiköiden määrä siten, että ensimmäinen kotitalouden aikuinen sai painon 1, toinen aikuinen painon 0,7 ja kotitalouden lapset painon 0,5 (ks. Tilastokeskus 2014).

Analyysissä on lopulta mukana 760 havaintoja, eli 56,3 prosenttia aineistosta. Puuttuvia havaintoja on etenkin tuloja ja lainoja sekä työsuhteen laatua koskevissa muuttujissa. Analyysi ennustaa ylivelkaantumisriski-luokkaan kuulumista ja analyysiin valitut selittäjät lisäävät mallin selitystasetta. Malli, jossa ei ole mukana selittäjiä, luokittelee 70,1 prosenttia tapauksista oikein ja lopullinen, selittäjät sisältävä malli, luokittelee 80,6 prosenttia tapauksista oikein. Mallin selitystasetta kuvaava Nagelkerke R Square saa arvon 0,425, joten malliin valittujen taustamuuttujien voidaan todeta selittävän 42,5 prosenttia kotitalouden viitehenkilön ylivelkaantumisriskistä. Mallin soveltuvuutta aineistoon testataan Hosmer and Lemeshow-testillä, jonka tulisi olla $p > 0.05$. Tässä mallissa testin tulos saa arvon 0,461, joten soveltuvuus on hyvä. Analyysin tulokset näkyvät alla olevassa taulukossa 1.

Taulukko 1. Ylivelkaantumisriskiä ennustavat tekijät. Logistisen regressioanalyysi.

		B	Exp(B)/ odds ratio	95% C.I.for EXP(B) Lower	Upper
Sukupuoli		,016	1,016	,678	1,522
Koulutus	Peruskoulu		*		
	Ammattikoulu	1,143	3,136	,923	10,656
	Ylioppilas	1,640	5,155*	1,321	20,115
	Opistotaso tai muu toinen aste	,758	2,133	,621	7,331
	AMK	1,672	5,325**	1,513	18,736
	Yliopistotutkinto	1,417	4,124*	1,202	14,144
	Tohtorin tai lis. tutkinto	,518	1,679	,290	9,726
Tulot		,000	1,000	1,000	1,000
Arkitoiminta	Töissä				
	Työtön/työnhakija	-1,041	,353	,098	1,277
	Opiskelija	-1,066	,345	,099	1,202
	Eläkkeellä	-,550	,577	,159	2,089
Työsuhte	Vakinainen		**		
	Määräaikainen	-,794	,452*	,239	,856
	Yrittäjä	,939	2,559**	1,285	5,093
	Muu	-1,035	,355	,076	1,651
Lasten lkm	Ei lapsia		***		
	1-2 lasta	,796	2,217**	1,316	3,514
	3 lasta tai enemmän	1,205	3,338**	1,652	6,746
Ikä	18–25		***		
	26–35	1,071	2,917**	1,316	6,470
	36–45	,041	1,042	,447	2,430
	46–55	-,687	,503	,214	1,183
	56–65	-2,213	,109***	,036	,335
	66–74	-1,763	,172	,029	1,029

Ylivelkaantunut		1,146	3,146***	1,663	5,950
Siviilisäätö	Naimaton		**		
	Avo-/avioliitto	1,008	2,741**	1,489	5,044
	Eronnut	1,767	5,854***	2,319	14,776
	Leski	1,480	4,392	,658	29,333

N = 760,

Nagelkerke R Square = 0,425

Selitettävä muuttuja: Ylivelkaantumisriskiin kuuluminen

*** = Tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < .001$)

** = Tilastollisesti merkitsevä ($.001 \leq p < .01$)

* = Tilastollisesti melkein merkitsevä ($.01 \leq p < .05$)

Selittävän muuttujan vaikutuksen voimakkuutta kuvaa veto- tai riskisuhde (odds ratio). Mallin yksittäisistä selittäjistä ylivelkaantumisen kokemus, lasten lukumäärä kotitaloudessa, siviilisäätö, työsuhteen laatu olivat kaikista selitysvoimaisimpia. Sen sijaan tulot, sukupuoli tai pääasiallinen toiminta arjessa eivät analyysissä selitä tai ennusta ylivelkaantumisriskiä. **Ylivelkaantuneiksi itsensä kokevien** vetosuhde (odds ratio) kuuluu ylivelkaantumisriskissä olevien ryhmään on mallissa 3,1-kertainen verrattuna niihin, jotka eivät koe itseään ylivelkaantuneiksi. Tulos ei ole yllättävä ja esimerkiksi Keesen (2012) tutkimuksessa ilmenee, että mitä suurempi kotitalouden velkamäärä on, sitä suurempaan taakkana se subjektiivisesti myös koetaan.

Lasten lukumäärä on myös vahva selittäjä. Kun referenssiryhmänä on lapseton kotitalous, 1-2 lasta lisää todennäköisyyttä tai riskiä kuuluu ylivelkaantumisriskissä olevien ryhmään 2,2-kertaisesta. Mikäli lapsia on kolme tai useampi vastaava luku on 3,3-kertainen. Tulokseen useamman huolettavan lapsen yhteydestä ylivelkaantumisriskiin vaikuttaa luultavasti asuntolainojen koot ja ikä, sillä nuoremmilla ikäluokilla ylivelkaantumisriskiin kuuluminen on todennäköisempää. Lapsiperheillä on ylipäätään muita useammin lainaa ja Finanssialan Keskusliiton (2015) mukaan lapsiperheistä yli 80 prosenttia on velallisia. Myös Oksanen ym. (2015) havaitsivat lasten määrän vaikutuksen suomalaisten velkaongelmia käsittelevässä tutkimuksessaan, vaikkakin ylivelkaantuminen määrittyi siinä hallinnollisella mittarilla. Kyseisessä tutkimuksessa lasten määrä, erityisesti kun niitä oli kolme tai enemmän, lisäsi selvästi riskiä velkaongelmiin lapsettomiin verrattuna. Myös Euroopan komission (2008) tutkimuksessa selviää, että kotitalouksissa, joissa on huollettavia lapsia, on useammin velkaongelmia.

Siviilisäätö ennustaa ylivelkaantumiseriskiä siten, että naimaton-kategorian toimiessa referenssiryhmänä avo- tai avioliitossa olevien riskisuhdeluku on 2,7-kertainen. Tämä selittyy eroissa esimerkiksi asuntolainojen määrässä, joita voidaan mitoitaa suuremmiksi kahden aikuisen tulot huomioiden. Leskeys ei ole mallissa tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä ylivelkaantumiseriskiin. Vanhemmilla ikäluokilla voimakasta velkaantumista on vähemmän ja useimmat leskeys on yhteydessä juuri ikään. Riski nousee kuitenkin erityisen paljon eronneiden kohdalla, joiden riskisuhdeluku naimattomiin verrattuna on 5,9-kertainen. Oksanen ym. (2015) havaitsivat, että eronneilla riskisuhdeluku velkaongelmiin oli 2,8-kertainen verrattuna naimisissa oleviin. Avioeron vaikutus ylivelkaantumiseen altistavana tekijänä on tullut esiin useissa tutkimuksissa (Disney ym. 2008; European Commission 2008; Rantala & Tarkkala 2010; Valkama 2011). Suuria velkamääriä nostaa luultavasti kahdelle ansaitsevalle henkilölle mitoitettun velan jääminen vain toisen osapuolen hoidettavaksi.

Työsuhteen laatu on mallin neljäs vahva selittäjä. Yrittäjillä on tilastollisesti merkitsevästi 2,5-kertainen riskisuhdeluku kuulua ylivelkaantumiseriskissä oleviin verrattuna vakinaisessa työsuhteessa oleviin. Sen sijaan määräaikaissä työsuhteessa olevilla riskisuhdeluku on puolet pienempi verrattuna kokoaikaissä työsuhteessa oleviin. Yrittäjien todennäköisyyttä kuulua ylivelkaantumiseriskiin selittää esimerkiksi yritystoimintaa varten tehdyt investoinnit. Tulos on kuitenkin sikäli merkittävä, että aikaisemmissa tutkimuksissa yrittäjien ylivelkaantuminen on ollut vähän esillä.

Ikäluokka selittää ylivelkaantumiseriskiä tilastollisesti merkitsevästi muutamissa ikäryhmissä. Kun kaikista nuorin ikäryhmä toimii referenssiryhmänä, 26–35 –vuotiailla riskisuhdeluku on 2,9-kertainen. Vanhemmissa ikäluokissa ylivelkaantumiseriskiin kuulumisen todennäköisyys on laskeva. Yhteys selittyy nuoreen ikään liittyvien tapahtumien, kuten perheen perustamisen tai omistusasunnon hankkimisen kautta, eli velkaantumisen elinvaihesidonaisuudella. Useissa tutkimuksissa on todettu nuorilla ikäluokilla olevan suurempi riski velkaongelmien suhteen tai suuren velkataakan kokemiseen (Webley & Nyhus 2001; Balmer ym. 2006; Patel ym. 2012; Oksanen ym. 2015).

Myös **koulutuksella** on selitysvoimaa ylivelkaantumiseriskiin kuulumisessa. Kun peruskouluasteen koulutus on referenssiryhmänä, toisen asteen koulutuksen omaavista ylioppilailta on 5,2-kertainen vetosuhde kuulua ylivelkaantumiseriskiin. AMK-koulutuksen

kohdalla vetosuhte on 5,3-kertainen ja yliopistokoulutus lisää riskiä 4,1-kertaisesti. Tämä tulos selittyy kuitenkin iän ja ylivelkaantumisen yhteydellä, sillä nuoremmissa ikäluokissa edellä mainitut koulutusasteet ovat yleisiä.

6.2 Toiminta taloudellisesti tiukassa tilanteessa ja ylivelkaantuminen

Seuraavaksi vastaan tutkimustehtävääni siitä, onko taloudellisesti tiukassa tilanteessa toimimisella yhteyttä ylivelkaantumiseen tutkimalla ylivelkaantuneiden ja muiden suomalaisten välisiä eroja. Rahankäyttöä ja velanottoa taloudellisen puutteen alla on kiinnostavaa tutkia, sillä aikaisemmassa tutkimuksessa on korostunut ennakoimattomien ulkoisten elämäntapahtumien vaikutus ylivelkaantumiseen johtavana tekijänä, mikäli ne horjuttavat taloutta lisäämällä menoja tai vähentämällä tuloja. Näitä ovat esimerkiksi työttömäksi joutuminen, avioero ja sairastuminen. (Disney ym. 2008; European Commission 2008; Rantala & Tarkkala 2010; Valkama 2011.)

Seuraavissa analyyseissa ylivelkaantuminen määrittyy subjektiivisena kokemuksena. Tutkimusaineistona käyttämässäni Suomi 2014-kyselyssä vastaajilta on kysytty seuraava kysymys: *Tulot ja lainanhoitokulut huomioon ottaen, koetko olevasi ylivelkaantunut?* Kysymykseen saattoi vasta joko kyllä tai ei, ja aineiston perusteella 8,1 % (n=108) kokee olevansa ylivelkaantunut. 91,8 prosenttia puolestaan (n= 1222) ei koe olevansa ylivelkaantunut. Tutkiakseni eroja ylivelkaantuneiden ja muiden suomalaisten välillä käytän Suomi 2014-kyselyn osiota, jossa on kysytty: *Mitä näistä olet tehnyt, jos sinulla on ollut taloudellisesti tiukkaa?* Vastaajia pyydettiin kuvailemaan toimintansa yleisyyttä asteikolla 1-5 yhteensä 12 eri vastausvaihtoehdon suhteen. Tämän kysymysoSION avulla on mahdollista operationalisoida toiminnan muotoja taloudellisen tiukkuuden viitekehyksessä. Väittämien mittausasteikko käännettiin analyyseja varten alkuperäisestä muotoilusta ja mitä suurempi muuttujan arvo on, sitä yleisempää toiminta on ollut (1= en koskaan ja 5 =usein). Alla olevassa taulukossa 2 esitetään tarkastelemani osion vastausjakaumat, eli kuvailevat tiedot eri toiminnan yleisyydestä.

Taulukko 2. Toiminnan muodot, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, ja niiden vastausjakaumat (%).

Taloudellinen toiminta	En koskaan				Usein	Yht.
Tehnyt lisätöitä (N=1323)	35,3	20,9	18,5	17,1	8,3	100
Ostanut halvempaa ruokaa (N=1339)	8,8	14,1	20,9	29,9	26,3	100
Välttänyt lainojen ottoa (N=1326)	11,5	11,1	18,1	19,7	39,6	100
Lainannut ystäviltä/kavereilta (N=1331)	69,6	15,7	7,7	4,8	2,3	100
Ottanut kulutusluottoa (N=1332)	71,8	12,5	9,9	4,4	1,3	100
Ottanut lisälainaa pankista (N=1326)	63,3	18,9	12,1	4,9	0,8	100
Vähentänyt kaikkia menoja ja pyrkinyt elämään yksinkertaisesti (N=1334)	4,4	9,8	24,3	33,6	27,8	100
Kokeillut onnea erilaisissa rahapeleissä ja arpajaisissa (N=1336)	45,1	28,2	18,4	4,8	3,5	100
Pyrkinyt omavaraistalouteen (N=1323)	35,5	22,5	22,1	11,6	8,3	100
Pyrkinyt käyttämään kauppojen tarjouksia hyväksi (N=1333)	4,1	9,2	19,9	32,9	33,8	100
Myynyt omaisuuttani (N=1326)	51,2	21,7	15,3	9,6	2,2	100
Hakenut hyväntekeväisyytenä jaettavaa ruoka-apua (N=1336)	89,0	5,2	2,6	1,8	1,4	100

Taulukosta 2 nähdään, että sisällöllisesti ylivelkaantumisen kannalta kiinnostavimmat väittämät, kuten *ottanut kulutusluottoa, ottanut lisälainaa pankista, lainannut ystäviltä/kavereilta* ovat toiminnan muotoina taloudellisesti tiukassa tilanteessa suomalaisten kohdalla varsin marginaalisia. Vain 1,3 prosenttia on ottanut kulutusluottoa usein. Pankkilainan kohdalla vastaava luku on 0,8 prosenttia ja ystäviltä/kavereilta on lainannut usein 2,3 prosenttia. Noin 70 prosenttia suomalaisista ei ole koskaan ottanut kulutusluottoa tai lainannut ystäviltä/kavereilta, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa. Myöskään reilu 60 prosenttia ei ole koskaan ottanut lisälainaa pankista vastaavassa tilanteessa. Lainarahan ottaminen on siis suomalaisten keskuudessa ratkaisu taloudellisesti tiukkaan tilanteeseen harvinainen ja esimerkiksi noin 40 prosenttia on välttänyt lainojen ottoa usein. Aikaisemmassa tutkimuksessa onkin korostunut suomalaisten pidättyväinen asenne velanottoa kohtaan, ja etenkin kuluttavaa velkaa kohtaan (Huttunen & Autio 2010; Nyrhinen & Wilska 2012).

Väittämien vastausjakaumasta voidaan lisäksi havaita, että ruoka-avun hakeminen, omaisuuden myyminen ja rahapelien sekä arpajaisien hyödyntäminen on ilmoitettu harvoin tapahtuvaksi toiminnaksi. Sen sijaan yleisintä toimintaa taloudellisesti tiukassa tilanteessa edustaa omaan kuluttamiseen vaikuttaminen, kuten halvemman ruoan ostaminen ja kauppojen tarjouksien hyödyntäminen. 60 prosenttia on vastannut vähentäneensä kaikkia menojaan ja pyrkineensä yksinkertaiseen elämään usein tai melko usein. Toimintana kulutusmenojen vähentäminen on siis suomalaisilla huomattavasti yleisempää verrattuna velanottoon.

Kysymyspatteriston väittämistä muodostettiin erityyppistä toimintaa kuvaavia summamuuttujia, jolloin voitiin myös tiivistää muuttujien sisältämää tietoa. Summamuuttujien rakentamisessa käytettiin pääkomponenttianalyysia ja Cronbachin alfa – tunnuslukuja. Summamuuttujamittarin sisäistä yhdenmukaisuutta mitataan reliabiliteettitestauksella laskemalla muuttujien Cronbachin alfa, jonka arvo voi sijoittua 0:n ja 1:n välille. Analyysin perusteella kulutusta ja muuta toimintaa kuvaavat muuttujat sijoitetaan kahta väittämää lukuun ottamatta kolmeen eri komponenttiin, jotka toimivat myös pohjana toiminnan muotojen operationalisoinnissa sekä keskiarvoestimoitujen summamuuttujamittareiden muodostamisessa. Pääkomponenttianalyysin tulokset ovat alla olevassa taulukossa 3.

Taulukko 3. Pääkomponenttianalyysin tulokset toimintaa kuvaavista väittämistä.

	1	2	3	4
Vähentänyt kaikkia menoja ja pyrkinyt elämään yksinkertaisesti	0,790			
Pyrkinyt käyttämään kauppojen tarjouksia hyväkseni	0,774			
Ostanut halvempaa ruokaa	0,767			
Välttänyt lainojen ottoa	0,626			
Pyrkinyt omavaraistalouteen	0,281			
Ottanut lisälainaa pankista		0,755		
Ottanut kulutusluottoa		0,684		
Kokeillut onnea erilaisissa rahapeleissä ja arpajaisissa		0,619		
Lainannut ystäviltä/kavereilta			0,784	
Hakenut hyväntekeväisyytenä jaettavaa ruokaa apua			0,750	
Myynyt omaisuuttani			0,437	
Tehnyt lisätöitä				0,870

Rotation: Varimax,
 Kaiser-Meyer- Olkin-testi = .733,
 Bartlettin sfäärisyys -testi = 2529,431,
 Merkitsevyys = .000

Taulukosta 3 havaitaan, että toiminta taloudellisesti tiukassa tilanteessa jakautuu kolmelle eri komponentille. Ensimmäiseen komponenttiin sijoittuvat kuluttamiseen liittyvät muuttujat *Vähentänyt kaikkia menoja ja pyrkinyt elämään yksinkertaisesti*, *Pyrkinyt käyttämään kauppojen tarjouksia hyväkseni*, *Ostanut halvempaa ruokaa* ja *Välttänyt lainojen ottoa*. Myös väittämä *Pyrkinyt omavaraistalouteen* sijoittuu tälle komponentille, mutta sen saama lataus (0,281) on niin alhainen, ettei sitä ole mielekäästä pitää mukana kokonaisuudessa. Komponentille latautuvat väittämät kuvaavat toimintaa, jossa menoihin pyritään vaikuttamaan kulutusta muuttamalla ja yksinkertaistamalla. Nimeän komponentin kuvaaman toiminnan ulottuvuuden *Kulutuksen minimoimiseksi*. Väittämistä muodostetaan summamuuttuja, sillä komponentti saa alfa-arvoksi 0.75, jota voidaan pitää hyvänä.

Toiseen komponenttiin latautuvat väittämät *Ottanut lisälainaa pankista*, *Ottanut kulutusluottoa*, *Kokeillut onnea erilaisissa rahapeleissä ja arpajaisissa*. Väittämät

kuvaavat siis toimintaa, jossa tiukkuuden vallitessa taloudellista tilannetta on pyritty edistämään joko lainanotolla tai rahapelailla, joten nimeän summamuuttujan *Velanotto ja rahapelaaminen* – nimiseksi ulottuvuudeksi. Kyseisen mittarin alfa-arvo on 0.51, joka kuvaa sisäistä konsistenttisuutta vielä riittävästi. Kolmannen komponentin muodostavat väittämät *Lainannut ystävilta/kavereilta, Hakenut hyväntekeväisyytenä jaettavaa ruoka-apua ja Myynyt omaisuuttani*. Nämä samalle komponentille latautuvat toiminnan muodot eivät kuvaa yhtä tiettyä yhtenäistä ulottuvuutta, vaan näiden voidaan tulkita olevan jossain määrin viimesijaisia tapoja toimia taloudellisesti tiukassa tilanteessa. Mittarin nimeksi tulee *Viimesijainen toiminta* ja sen saama Cronbachin alfa on 0.52, joka on vielä toivottavan raja-arvon sisällä.

Tutkin seuraavaksi eroavatko ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat ja muut suomalaiset toisistaan edellä kuvattujen summamuuttujien suhteen. Kulutuksen minimoimista kuvaava summamuuttuja on sisällöllisesti kiinnostava ylivelkaantumisen liittyen. Ylivelkaantumiseen ajautumista on selitetty esimerkiksi sillä, että kulutustottumuksia ei kyetä muuttamaan samanaikaisesti kun tulot putoavat ja tavat rahoittaa kulutusta muuttuvat esimerkiksi siten, että luottorahan osuus kasvaa (Disney ym. 2008). Ylivelkaantuneilla on tunnistettu myös asennoitumista, jossa suositetaan luotolla ostamista ennemmin kuin vähennetään kulutusta (Kempson & Atkinson 2006, 27–28). Mikäli ylivelkaantuneilla havaitaan heikompaa kulutuksen minimoimista suhteessa muihin, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, ylivelkaantuminen voisi selittyä kulutuskäyttäytymisellä.

Velanoton- ja rahapelaamisen voidaan odottaa olevan yleisempää ylivelkaantuneilla, sillä aikaisemman tutkimuksen perusteella erityisesti helposti saatavat kulutusluotot on liitetty velkaongelmiin (Raijas ym. 2010; Rantala & Tarkkala 2010; Hodson ym. 2014). Kulutusluottojen käyttöön on havaittu syntyvän myös kierteitä. Vippikierteessä uusia luottoja hankitaan aikaisemmin hankittujen ja erääntyvien luottojen takaisinmaksuun. (Rantala 2012.) Mikäli siis velanotto ja rahapelaaminen on ylivelkaantuneilla yleisempää, ylivelkaantumisen taustalla saattaa olla velanottoa, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa. Tulos voisi osaltaan myös kuvata velkakierteen ja ylivelkaantumisen yhteyttä. Kolmas summamuuttuja kuvasi puolestaan viimesijaista toimintaa jonka yhteyttä ylivelkaantumiseen tutkitaan lähinnä eksploratiivisesti.

6.2.1 Kulutuksen minimoiminen

Tutkin ensin yksisuuntaisen varianssianalyysin avulla eroavatko ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat ja muut suomalaiset, eli ei-ylivelkaantuneet, toisistaan kuluttamisen suhteen, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa. Varianssianalyysissä riippuva jatkuva muuttuja on kulutuksen minimoimista kuvaava summamuuttuja ja selittäjänä toimii ylivelkaantumismuuttuja. Analyysin tulokset esitetään taulukossa 4, jonka perusteella ryhmien välillä on tilastollisesti erittäin merkitsevä ero toiminnan yleisyydessä ($F = 33,4$, $p < .001$). Ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat ovat ilmoittaneet toimineensa taloudellisesti tiukassa tilanteessa kulutustaan ja menojaan minimoiden kuitenkin useammin (k.a. = 4,13) kuin muut suomalaiset (k.a. = 3,60). Lisäksi tuloksen perusteella ylivelkaantuneilla kulutuksen minimoiminen on varsin yleistä.

Tulos ei siis tue aikaisempia tutkimuksia siitä, että ylivelkaantuminen selittyisi kulutuskäyttäytymisellä tai sillä, että kulutustottumuksia ei kyettäisi muuttamaan tilanteessa, jossa esimerkiksi tulot vähenevät. Tulos saattaa toisaalta selittyä poikkileikkausaineistossa myös sillä, että ylivelkaantuneet ovat ylipäättään olleet useammin taloudellisesti tiukassa tilanteessa ja että taloudellisesti tiukka olosuhde on kaiken kaikkiaan useammin toistuva tilanne tässä ryhmässä.

Taulukko 4. Kulutuksen minimoiminen, yksisuuntaisen varianssianalyysin tulokset.

		Ylivelkaantuneet	Ei-ylivelkaantuneet
Kulutuksen minimoiminen		4,13	3,61
<i>F</i> -testi	33,434		
df	1		
<i>p</i> -arvo	.000		

Tutkin vielä säilyykö ryhmien välinen ero, mikäli ylivelkaantumisen lisäksi huomioidaan myös muiden taustamuuttujien vaikutus. Analyysi suoritetaan yleisen lineaarisen mallin (GLM) avulla tutkimalla selittäjien päävaikutukset riippuvaan muuttujaan. Malliin otetaan selittäjiksi ylivelkaantuminen, sukupuoli, koulutusaste, tulot, työsuhteen laatu, ikä ja

pääasiallinen toiminta arjessa. Samoja muuttujia käytettiin myös edellä logistisessa regressioanalyysissä ja muuttujien luokitukset pidetään samoina. Tosin tulomuuttuja on tässä mallissa luokiteltu tulokvintiiliksi. Mallin korjattu selitysaste (adjusted R^2) on 0,175. Analyysin perusteella ylivelkaantumismuuttuja säilyy edelleen tilastollisesti erittäin merkitsevänä ($F = 13,934$, eta-kerroin = 0,015, $p < .001$) eli ylivelkaantuneet ja muut eroavat toisistaan siten, että ylivelkaantuneilla kulutuksesta tinkiminen on yleisempää.

Mallissa kuitenkin muilla muuttujilla on ylivelkaantumista suurempi selitysvoima. Tulot ovat vahvin selittäjä ($F = 21,752$, eta-kerroin = 0,087, $p < .001$). Kun ylin tuloluokka toimii vertailuryhmänä, toiminta on yleisintä kahdessa alimmassa tulokvintiilissä, eli mitä pienemmät tulot, sitä yleisempää kulutuksen minimoiminen taloudellisesti tiukassa tilanteessa on. Myös sukupuoli selittää toimintaa ($F = 14,290$, eta-kerroin = 0,015, $p < .001$) ja naisilla tämä on miehiä hieman yleisempää. Samoin ikä selittää kulutuksesta tinkimistä ($F = 6,855$, eta-kerroin 0,036, $p < .001$) siten, että verrattuna kaikkein vanhimpiin ikäluokkiin, nuoremmilla toiminta on yleisempää. Sen sijaan koulutuksella, työsuhteen laadulla tai pääasiallisella toiminnalla arjessa ei ole selitysvoimaa.

6.2.2 Velanotto ja rahapelaaminen

Seuraavaksi tutkin, eroavatko ylivelkaantuneet muista suomalaisista velanoton ja rahapelaamisen suhteen. Yksisuuntaisen varianssianalyysin perusteella, jonka tulokset esitetään taulukossa 5, ryhmät eroavat jälleen toisistaan tilastollisesti erittäin merkitsevästi ($F = 148,1$ $p < .001$), eli ylivelkaantuneiden ja ei-ylivelkaantuneiden välillä on eroavaisuuksia tämän toiminnan suhteen. Toiminta on yleisempää ylivelkaantuneilla (k.a. = 2,45) verrattuna ei-ylivelkaantuneisiin (k.a. = 1,63), joten tulos tukee aikaisempia tutkimuksia. Lisälainanotto ja rahapelaaminen ei kuitenkaan ole kummassakaan ryhmässä kovin yleistä, mutta ryhmien keskiarvoissa on kuitenkin suhteellisen selkeä ero. Ei-ylivelkaantuneiden ryhmässä vastaukset painottuvat ei koskaan/harvoin – vastaukseen ja ylivelkaantuneille velanotto ja rahapelaaminen lähempänä joskus-vastausta, kuten alla olevasta taulukosta 5 näkyy (1=eikä koskaan, 5=usein).

Taulukko 5. Velanotto ja rahapelaaminen, yksisuuntaisen varianssianalyysin tulokset.

		Ylivelkaantuneet	Ei-ylivelkaantuneet
Velanotto ja rahapelaaminen		2,45	1,63
<i>F</i> -testi	148,055		
df	1		
<i>p</i> -arvo	.000		

Ylivelkaantuneiksi itsensä kokevat siis eroavat muista suomalaisista tarkasteltavan toiminnan suhteen. Ero saattaa kuitenkin aiheutua jostakin väliin tulevasta tekijästä, jolloin kyseessä olisi näennäisvaikutus. Seuraavaksi selvitän samaan tapaan kuin edellä useampien sosiodemografisten tekijöiden yhteiselitysvoimaa kyseiseen toimintaan, jolloin selviää myös ylivelkaantumisen selitysvoima suhteessa muihin tekijöihin. Tällöin on siis mahdollista löytää ylivelkaantumisen sekä lisälainanoton ja rahapelaamisen välinen näennäisyhteys. Riippuvan muuttujan selittäjiksi valitaan sosiodemografisista taustamuuttujista ylivelkaantumisen lisäksi sukupuoli, koulutusaste, tulot, työsuhteen laatu, ikä ja pääasiallinen toiminta arjessa. Analyysi suoritetaan yleisen lineaarisen mallin (GLM) avulla, jossa testataan selittäjien päävaikutukset riippuvaan muuttujaan.

Muuttujien muodostaman mallin korjattu selitysaste (adjusted R^2) on 0,12. Analyysin tuloksen perusteella ylivelkaantuneet eroavat edelleen ei-ylivelkaantuneista tilastollisesti erittäin merkitsevästi lisälainanoton ja rahapelaamisen suhteen, vaikka mallissa on nyt mukana myös muita selittäjiä, eli aiemmin havaittu yhteys ei ole näennäinen. Lisäksi ylivelkaantumista kuvaava muuttuja on mallissa vahvin selittäjä ($F = 93,354$, eta-kerroin = 0,093, $p < .001$). Velanottoa ja rahapelaamista selittivät mallissa tilastollisesti merkitsevästi myös sukupuoli ($F = 11,05$, eta-kerroin 0,012, $p < .001$) ja miehillä tämä oli hieman yleisempää. Koulutuksella oli vähän selitysvoimaa ($F = 2,599$, eta-kerroin 0,017 $p = .017$). Kuitenkaan esimerkiksi tulot eivät selittäneet tätä toimintaa lainkaan, kuten eivät myöskään ikä, pääasiallinen toiminta arjessa tai työsuhteen laatu.

6.2.3 Viimesijainen toiminta

Kolmas toimintaa kuvaava summamuuttuja on Viimesijainen toiminta, johon sisältyy ruoka-avun hankkiminen, omaisuuden myyminen ja kavereilta lainaaminen. Yksisuuntainen varianssianalyysi tuottaa jälleen eron ryhmien välille ($F = 96,5$ $p < .001$). Myös tämä toiminta on ylivelkaantuneilla yleisempää (k.a. = 2,12) verrattuna muihin suomalaisiin (k.a. = 1,49), kuten taulukosta 6 nähdään.

Taulukko 6. Viimesijainen toiminta ja yksisuuntaisen varianssianalyysin tulokset.

		Ylivelkaantuneet	Ei-ylivelkaantuneet
Viimesijainen toiminta		2,12	1,49
<i>F</i> -testi	96,473		
df	1		
<i>p</i> -arvo	.000		

Kun mallissa on mukana jälleen myös muut selittäjät, eli sukupuoli, koulutusaste, tulot, työsuhteen laatu, ikä ja pääasiallinen toiminta arjessa. Mallin korjattu selitysaste (adjusted R^2) on 0,176. Ylivelkaantuneiden ja muiden suomalaisten välinen ero säilyy edelleen ja ylivelkaantumisen kokemus on mallissa myös vahvin selittäjä ($F = 42,673$, eta-kerroin = 0,045, $p < .001$), kun selitettävänä jatkuvana muuttujana on Viimesijainen toiminta. Tämän lisäksi vahva selittäjä on ikä ($F = 10,513$, eta-kerroin 0,055, $p < 0.001$), siten, että mitä nuoremasta ikäluokasta on kyse, sitä yleisempää toiminta on. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että poikkileikkausaineistossa pikemminkin ylivelkaantuminen aiheuttaa viimesijasta toimintaa.

6.3 Kulutusasenteet ja ylivelkaantuminen

Edellä käsittelin toiminnan muotoja, joihin lukeutui myös kuluttamisen tapoja. Seuraavassa keskityn yleisemmin kulutusasenteisiin. Erääksi ylivelkaantumisen syyksi on esitetty kulutusvalintoja ohjaavaa hedonista käyttäytymistä, mikä voi lopulta johtaa ylikuluttamiseen yli todellisten varojen (Marron 2012). Ylivelkaantuneilla on todettu myös vahvempaa asennoitumista heräteostosten tekemiseen tai ostamiseen hetken mielijohteesta. Lisäksi ylivelkaantuneet kokivat muita vahvemmin olevansa enemmän tuhlaajia kuin säästäjiä. (Kempson & Atkinson 2006, 27–28.) Tutkin löytyykö ylivelkaantuneiden ja muiden suomalaisten kulutus- ja säästämisasenteissa eroja. Onko ylivelkaantuneilla esimerkiksi vahvempaa kulutuskeskeisyyttä muihin suomalaisiin verrattuna, jolloin ylivelkaantumistilanteeseen ajautumista voitaisiin selittää liian hedonistisella asennoitumisella.

Käyttämässäni kyselyaineistossa vastaajia pyydettiin ottamaan kantaa erilaisiin väittämiin, jotka koskivat kulutusta ja elämäntapaa. Poimin näistä yhteensä 13 kohtaa, jotka kartoittavat sisällöllisesti suomalaisten asennoitumista kuluttamiseen ja säästämiseen. Asenteita mitattiin viisiportaisella Likert-asteikolla ja vastausasteikko käännettiin myös tässä osiossa siten, että arvo 1 vastaa vaihtoehtoa täysin eri mieltä ja arvo 5 vastaa vaihtoehtoa täysin samaa mieltä. Muuttujien vastausjakaumat näkyvät taulukossa 7.

Kuten taulukosta 7 havaitaan, suomalaisten kulutusasenteissa korostuu säästäväisyys. 75 prosenttia on täysin tai jokseenkin samaa mieltä, että jokaisen pitäisi säästää pahan päivän varalle. Kulutuskeskeisyys ei puolestaan näy asenteissa vahvana. Esimerkiksi 70 prosenttia on samaa mieltä väittämästä: *Maailmassa on liikaa tavaraa ja elämä on liian kulutuskeskeistä*. Lisäksi vain reilu kymmenen prosenttia ilmoittaa käyvänsä paljon ulkona syömässä, shoppailevansa tai tekevänsä usein heräteostoksia. Asennoituminen velanottoa kohtaan on suomalaisilla varautunutta, sillä 66 prosenttia on täysin tai jokseenkin samaa mieltä sen kanssa, että velanottoa tulisi välttää. Suomalaisten asenteissa painottuu ennemminkin säästäväisyys ja varovainen asennoituminen velanottoa kohtaan, kuten aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu (Wilska 2002; Autio, Huttunen & Puhakka 2010).

Taulukko 7. Asenneväittämien vastausjakaumat (%)

väittäjä	Täysin eri mieltä				Täysin samaa mieltä	Yht.
En välitä muodista vähääkään. (kään.) (N=1342)	15,1	21,4	34,2	22,4	6,9	100
Minulle on tärkeää, mitä ihmiset minusta ajattelevat. (N=1339)	11,3	24,1	37,4	23,6	3,6	100
Mielestäni nuoremmat sukupolvet kuluttavat vastuuttomasti. (N=1338)	4,6	16,4	31,5	29,0	18,6	100
Haluan saada nautintoa kulutuksestani. (N=1337)	11,4	18,0	33,7	29,4	7,4	100
Käyn paljon ulkona syömässä. (N=1338)	39,4	31,6	17,6	8,3	3,2	100
Ihmisen pitäisi elää niin, että lapsille jää kunnan perintö. (N=1338)	16,1	26,2	31,3	16,9	9,6	100
Jokaisen pitäisi säästää pahan päivän varalle. (N=1338)	1,5	3,7	18,9	32,3	43,6	100
Kiertelen usein kaupoissa/ostoskeskuksissa perheeni, puolisoni tai ystäväni kanssa shoppailemassa. (N=1340)	39,6	29,8	19,0	9,5	2,2	100
Maailmassa on liikaa tavaraa ja elämä on liian kulutuskeskeistä. (N=1341)	2,4	9,1	17,9	31,3	39,3	100
Koen eläväni säästäväisesti. (N=1334)	2,8	13,0	31,2	34,7	18,3	100
Teen usein heräteostoksia. (N=1338)	21,7	38,6	24,4	11,5	3,8	100
Rahoitan ostoksiani säästämällä etukäteen. (N=1336)	7,2	13,6	26,0	31,4	21,8	100
Velanottoa tulisi välttää. (N=1312)	3,6	9,5	19,6	28,6	38,7	100

Muuttujajoukon tiivistämisessä ja kulutusasenteiden operationalisoinnissa käytettiin jälleen pääkomponenttianalyysia ja Cronbachin alfa – tunnuslukuja. Kuten taulukosta 8 voidaan havaita, väittämät latautuvat pääosin kolmelle eri komponentille. Ensimmäiselle latautuvat seuraavat viisi väittäjä: *Haluan saada nautintoa kulutuksestani.*, *Käyn paljon ulkona syömässä.*, *Kiertelen usein kaupoissa/ostoskeskuksissa perheeni, puolisoni tai ystäväni kanssa shoppailemassa.*, *Teen usein heräteostoksia.*, *En välitä muodista vähääkään.* Myös

väittämä *Minulle on tärkeää, mitä ihmiset minusta ajattelevat*. sijoittui komponentille, mutta sen saama lataus on alhainen, joten väittämä jätetään komponentin ulkopuolelle. Vastausvaihtoehtojen skaala käännettiin kaikkien muiden muuttujien, paitsi muotiin liittyvän muuttujan osalta, jonka saama lataus oli negatiivinen. Väittämistä muodostettavan summamuuttujan sisäinen yhtenäisyys mitattiin Cronbachin alfan avulla, joka sai arvon 0,62. Mittarin sisäistä konsistenttisuutta voidaan tällöin pitää riittävänä. Sisällöllisesti summamuuttuja kuvaa hedonistista elämäntapaa, jossa kulutuksella on keskeinen rooli, joten nimeän sen *aktiiviseksi ja hedonistiseksi kuluttamiseksi*.

Taulukko 8. Pääkomponenttianalyysin tulokset. Kulutusasenteet.

	1	2	3	4
Kiertelen usein kaupoissa/ostoskeskuksissa perheeni, puolisoni tai ystäväni kanssa shoppailemassa.	0,695			
Haluan saada nautintoa kulutuksestani.	0,632			
Käyn paljon ulkona syömässä.	0,616			
Teen usein heräteostoksia.	0,614			
En välitä muodista vähääkään.	-0,511			
Rahoitan ostoksiani säästämällä etukäteen.		0,769		
Koen eläväni säästäväisesti.		0,715		
Mielestäni nuoremmat sukupolvet kuluttavat vastuuttomasti.			0,778	
Velanottoa tulisi välttää.			0,597	
Maailmassa on liikaa tavaraa ja elämä on liian kulutuskeskeistä.			0,518	
Ihmisen pitäisi elää niin, että lapsille jää kunnan perintö.				0,827
Jokaisen pitäisi säästää pahan päivän varalle.		0,454		
Minulle on tärkeää, mitä ihmiset minusta ajattelevat.	0,315			

Rotation: Varimax,
Kaiser-Meyer- Olkin-testi = .717,
Bartlettin sfäärisyys -testi = 1650.561,
Merkitsevyys = .000

Toiseen komponenttiin latautui kolme muuttujaa: *Jokaisen pitäisi säästää pahan päivän varalle*, *Koen eläväni säästäväisesti*, *Rahoitan ostoksiani säästämällä etukäteen*. Muuttujien välinen sisäinen konsistenttisuus mitattiin Cronbachin alfan avulla, joka sai arvon 0.52. Arvo ei ole korkea, mutta sitä voidaan pitää vielä riittävänä. Väittämistä muodostetaan summamuuttuja, joka nimetään sisältönsä perusteella *säästäväisyydeksi*. Kolmanteen komponenttiin latautuvat väittämät saavat reliabiliteetti-testauksessa liian alhaisen alfa-arvon, joten tämän komponentin väittämistä ei ole mielekästä muodostaa summamuuttujaa. Pääkomponenttianalyysin tulosten pohjalta muodostetaan siis lopulta kaksi kulutusta ja säästämistä kuvaavaa summamuuttujaa.

Tutkimustehtäväni mukaisesti tutkin seuraavaksi kulutusasenteiden yhteyttä ylivelkaantumiseen. Vertailen jälleen ylivelkaantuneita suhteessa ei-ylivelkaantuneisiin, eli muihin suomalaisiin, ja nyt tarkastelussa on asennoituminen kuluttamiseen ja säästämiseen. Edellä saadun tuloksen perusteella kulutuskäyttäytyminen ei vaikuttaisi olevan ylivelkaantumisen taustalla. Mikäli ylivelkaantuneet kuitenkin erottuvat kulutusasenteiltaan aktiivisempina ja hedonistisempina tai vähemmän säästäväisinä, ylimitoitettu kulutuskäyttäytyminen voisi osaltaan selittää ylivelkaantumista.

6.3.1 Aktiivinen ja hedonistinen kuluttaminen

Tutkin seuraavaksi löytyykö ylivelkaantuneiden ja ei-ylivelkaantuneiden välillä eroja aktiivisen ja hedonistisen kuluttamisen suhteen. Yksisuuntaisessa varianssianalyysissä asennetta kuvaava summamuuttuja on jatkuva riippuva muuttuja ja selittäjänä on ylivelkaantuminen. Tulokset näkyvät taulukossa 9, josta havaitaan, että analyysi ei tuota tilastollisesti merkitsevää eroa ryhmien välille, joten tulos ei tue aikaisempia tutkimuksia. Suomalaisten ylivelkaantuminen ei siis tuloksen perusteella selity voimakkaalla hedonistisella kulutusasenteella. Ylivelkaantuneet eivät erotu muista suomalaisista asenteiltaan hedonistisempina tai aktiivisempina kuluttajina ja keskiarvot kuvaavat lisäksi, että kummassakaan ryhmässä asenteet eivät ole vahvoja.

Taulukko 9. Hedonistinen ja aktiivinen kuluttaminen, yksisuuntaisen varianssianalyysin tulokset.

		Ylivelkaantuneet	Ei-ylivelkaantuneet
Hedonistinen ja aktiivinen kuluttaminen		2,38	2,46
<i>F</i> -testi	1,283		
df	1		
<i>p</i> -arvo	n.s.		

6.4.2. Säästäväisyys

Tutkin varianssianalyysin avulla vielä ryhmien välisiä asenne-eroja säästäväisyyden suhteen. Yksisuuntaisessa varianssianalyysissä jatkuvana riippuvana muuttujana on nyt säästäväisyys-summamuuttuja ja selittäjänä ylivelkaantuminen. Analyysin perusteella ryhmien välillä on tilastollisesti merkitsevä ero ($F = 35,7$ $p < .001$), eli ylivelkaantuneet eroavat muista suomalaisista säästäväisyyden suhteen. Ylivelkaantuneilla säästäväisyys on jonkin verran heikompaa, mutta molemmissa ryhmissä säästäväisyys on suhteellisen vahvaa.

Taulukko 10. Säästäväisyys ja yksisuuntaisen varianssianalyysin tulokset.

		Ylivelkaantuneet	Ei-ylivelkaantuneet
Säästäväisyys		3,31	3,76
<i>F</i> -testi	35,673		
df	1		
<i>p</i> -arvo	.000		

On aiheellista vielä tutkia onko ylivelkaantumisen ja säästäväisyyden välillä havaittu yhteys todellinen huomioimalla useamman taustamuuttujan yhteisvaikutus

summamuuttujan vaihtelussa. Analyysi suoritetaan yleisen lineaarisen mallin (GLM) avulla, jossa testataan selittäjien päävaikutukset riippuvaan muuttujaan. Mallin korjattu selitysaste (adjusted R^2) on 0,05. Kun ylivelkaantumisen ohella huomioidaan myös sukupuoli, koulutusaste, tulot, työsuhteen laatu, ikä ja pääasiallinen toiminta arjessa, ero ylivelkaantuneiden ja ei-ylivelkaantuneiden välillä säilyy edelleen tilastollisesti erittäin merkitsevänä. Ylivelkaantuminen on myös säästäväisyyttä selitettäessä kaikista mallin muuttujista selitysvoimaisin ($F = 24,781$, eta-kerroin = 0,027, $p < .001$). Esimerkiksi tulojen vaikutus on vähäisempi ($F = 4,393$, eta-kerroin = 0,019, $p = 0.002$) siten, että verrattuna suurimpaan tuloluokkaan, pienimmissä tuloluokissa säästäväisyys on yleisempää. Muista tekijöistä iällä, koulutuksella, sukupuolella tai työsuhteen laadulla ei ole vaikutusta säästäväisyyteen.

7. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkielmassa tutkittiin suomalaisten ylivelkaantumista selittäviä tekijöitä. Ylivelkaantumista mitattiin sekä objektiivisen että subjektiivisen määritelmän avulla. Objektiivisessa määritelmässä hyödynnettiin kotitalouden velkaantumisasastetta ja subjektiivisessa puolestaan ylivelkaantumisen kokemusta. Lähempään tarkasteluun päätettiin ottaa ne viitehenkilöt, joiden kotitaloudella oli velkaa yli kaksi kertaa käytettävissä olevan vuositulon verran, eli joiden kotitalouden velkaantumisasaste oli 200 % tai enemmän. Tätä ryhmää nimitettiin myös ylivelkaantumisen suhteen riskiryhmässä olevaksi. Analyysin perusteella monet demografiset tekijät ennustavat ylivelkaantumisriskiä ja tulokset mukailivat aikaisemman ylivelkaantumistutkimuksen tuloksia iän, huolettavien lasten määrän ja siviilisäädyn suhteen (Webley & Nyhus 2001; Balmer ym. 2006; European Commission 2008; Patel ym. 2012; Oksanen ym. 2015).

Demografisista taustatekijöistä ikä ja siihen yhteydessä olevat tekijät olivat odotetusti ylivelkaantumisriskiä ennustavia tekijöitä, sillä velkaantuminen on vahvasti elinvaihesidonnaista. Nuoret aikuiset hankkivat omistusasuntoja ja perustavat perheen, jolloin erityisesti suuri asuntolaina nostaa näiden kotitalouksien velkamääriä. Elinvaiheeseen liittyen myös huolettavien lasten määrä selitti ylivelkaantumisriskiä. Perheen koon kasvaessa luultavasti asuntojen koot ja hinnat ovat suurempia, joten lapsiperheillä korkeat velkaantumisasasteet selittynevät etenkin suurilla asuntolainoilla, vaikka velkaantumisasastetta laskettaessa myös muut velat on huomioitu. Siviilisäätö oli myös ylivelkaantumisriskiä ennustava tekijä erityisesti eronneiden kohdalla. Avioero on todettu aikaisemmassa tutkimuksessa tekijäksi, joka altistaa ylivelkaantumiselle perustuen muun muassa siihen, että kahden ansaitsevan tulojen perusteella otettu velka siirtyy toisen osapuolen hoidettavaksi (Disney ym. 2008; European Commission 2008; Rantala & Tarkkala 2010; Valkama 2011). Ylivelkaantumisriskiä ei kuitenkaan selittänyt yksinasuminen, kuten Oksanen ym. (2015) tutkimuksessa, jossa ylivelkaantumista mitattiin hallinnollisella mittarilla.

Työsuhteenlaatu oli mallissa myös vahva selittäjä. Yrittäjillä oli vahva riski kuulua voimakkaasti velkaantuneisiin. Vastaavaa tulosta ei ole tullut ilmi aikaisemmassa tutkimuksessa. Velkaantumisasaste saattaa olla tässä ryhmässä korkea siitä syystä, että yritystoimintaa on käynnistetty tai siihen on tehty investointeja velkarahalla. Sen sijaan

tulot, sukupuoli tai pääasiallinen toiminta arjessa eivät analyysissä selitä tai ennusta ylivelkaantumisriskiä, kun sitä mallinnettiin velkaantumisasteella. Sen sijaan aikaisemmassa tutkimuksessa pienituloisuus ja alhainen sosioekonominen asema ovat olleet velkaongelmien keskeisimpiä selittäjiä (Webley & Nyhus 2001; Balmer ym. 2006; Disney ym. 2008; European Commission 2008; Oksanen ym. 2015).

On syytä huomioida, että objektiiviseen ylivelkaantumis- tai ylivelkaantumisriskimääritelmän käyttöön liittyy haasteita. Velkaantumisasteen suhteen ei ole määritelty kriittistä rajaa ja toisaalta sen tulisi luultavasti vaihdella eliniästä ja –vaiheesta riippuen (Betti ym. 2007). Tiedot tuloista ja veloista, joiden perusteella velkaantumisaste on laskettu, ovat vastaajien itse ilmoittamia, eikä vastaajien omaisuuden tai sijoitusten arvoa ole tiedossa, joita myös on aikaisemmassa tutkimuksessa käytetty ylivelkaantumisen objektiivisessa määrittelyssä (Caputo 2012). Suuretkaan velkamäärät suhteessa tuloihin eivät välttämättä johda ongelmiin, mikäli kotitalouksilla on runsaasti varallisuutta. Tuleekin pohtia, mitä käyttämäni ylivelkaantumisriski todella kuvaa tai mittaa tai missä määrin velkaantumisasteen perusteella ylivelkaantumista on edes mahdollista tutkia. Velkaantumisasteet ovat Suomessa nousseet erityisesti asuntojen hintojen nousun mukana (Raijas ym. 2010) ja velkaa ottaneet suomalaiset ovat lisäksi keskimäärin melko hyvin varautuneita taloudellisesti (Finanssialan Keskusliitto 2015). Kuitenkin ylivelkaantumisriskiä kuvaavan yli 200 %:n velkaantumisaste on selkeästi yli keskiarvon ja voi aiheuttaa kotitaloudelle merkittävää uhkaa korkojen noustessa tai ennakoimattomien elämäntapahtumien myötä, vaikkakin osalla näin korkean velkaantumisasteen omaavista kotitalouksista ei tällä hetkellä olisikaan ongelmia velan takaisinmaksun suhteen, mikä yleisesti liitetään ylivelkaantumisiin.

Subjektiiivinen määritelmä oli toinen analyysissä ylivelkaantumista kuvaava käsite. Aineistossa kaikkiaan kahdeksan prosenttia koki olevansa ylivelkaantuneita tulot ja lainanhoitomenot huomioon ottaen. Subjektiiivisen määritelmän käyttö perustuu siihen, että yksilön arvioidaan olevan itse paras määrittämään sen, milloin velkamäärä on ylittänyt jonkin kriittisen tason. Toisaalta aikaisemman tutkimuksen perusteella subjektiiviseen kokemukseen oman velkamäärän kuormittavuudesta saattaa vaikuttaa myös taloudellisesti tekijöistä riippumattomat tekijät (Keese 2012), joten myöskään subjektiivisen määritelmän käyttö ei ole aukotonta. Analyysin jälkimmäisessä osiossa tutkittiin eri toiminnan muotojen, kun on ollut taloudellisesti tiukkaa, sekä kulutus- ja säästämisasenteiden yhteyttä subjektiiviseen ylivelkaantumisen kokemukseen.

Analyysissä tarkastelussa olleet toimintatavat olivat kulutuksen minimoiminen, velanotto ja rahapelaaminen sekä viimesijainen toiminta. Kulutuksen yksinkertaistaminen sekä kulutusmenojen vähentäminen olivat suomalaisten keskuudessa hyvin yleistä toimintaa taloudellisen tiukkuuden kontekstissa. Sen sijaan velanotto ja rahapelaaminen sekä viimesijainen toiminta olivat huomattavasti harvinaisempia toiminnanmuotoja. Tämä kuvastaa suomalaisten omaksumaa säästäväisyyttä ja varojen mukaan elämistä korostavaa kulutuseetosta (Autio, Huttunen & Puhakka 2010). Analyysin keskeisin tulos oli kuitenkin se, että kaikki toiminnan muodot olivat ylivelkaantuneilla yleisempiä verrattuna muihin suomalaisiin.

Tulos, jonka perusteella kulutuksen minimoiminen oli varsin yleistä ylivelkaantuneilla sekä vielä hieman yleisempää verrattuna muihin, osoittaa, että suomalaisilla ylivelkaantumisen taustalla ei vaikuttaisi olevan ylikulutusta, joka aiheutuisi erityisesti puutteellisesta kulutusmenojen sopeuttamisesta taloudellisen puutteen kontekstissa. Totutusta elintasosta ei siis välttämättä olekaan niin vaikea tarpeen vaatiessa tinkiä, vaikka kulutusnormit ohjaavatkin kuluttamaan sosiaalisesti määritellyn yleisen elintason standardin mukaan, johon on lisäksi taipumusta sisältyä jatkuvasti uusia kulutustuotteita. Yhtäältä on kuitenkin vaikea arvioida, onko kulutuksen minimoiminen ollut riittävää, vaikka se onkin ollut yleistä. Tulos ei siis sulje pois yli varojen elämisen vaikutusta ylivelkaantumista käynnistävänä tekijänä, mutta taustalla ei kuitenkaan vaikuttaisi olevan ”turhaa kulutusta”.

Tärkeänä ylivelkaantumista tai velkaongelmia aiheuttavana tekijänä on aikaisemmassa tutkimuksessa todettu ennakoimattomien elämäntapahtumien vaikutus (Disney ym. 2008; European Commission 2008; Valkama 2011) joiden seurauksena kotitalouden talous saattaa järkkäyä ja velkojen ja muiden maksusitoumusten hoitaminen hankaloitua. Taloudellisen tilanteen järkkäyessä kulutusta saatetaan rahoittaa myös kulutusluotoilla, mikäli käytettävissä olevat varat eivät riitä välttämättömiin menoihin. Luottoyhteiskunnassa tämän kaltainen toiminta on entistä helpompaa, sillä etenkin kulutusluottoja on tarjolla monista eri lähteistä ja osa on helpostikin saatavilla. Helposti saatavien kulutusluottojen on todettu aiheuttavan velkaongelmia ja nykyään ylivelkaantuneilla suomalaisilla on tyypillisesti useita velkasuhteita, joista osa juuri kulutusluottoja. Kulutusluottoihin on todettu liittyvän myös kierteitä, joissa uudella lainalla maksetaan vanhaa velkaa pois, ja näin vältetään maksuhäiriömerkinnän synty. (Rantalan & Tarkkala 2010; Valkama 2011.)

Tutkimuksen tulosten perusteella ylivelkaantuneilla velanotto olikin hieman yleisempää taloudellisesti tiukassa kontekstissa verrattuna muihin suomalaisiin, vaikka molemmissa ryhmissä toiminta oli hyvin harvinaista. Suomalaisten on todettu aikaisemmissa tutkimuksissa suhtautuvan suhteellisen pidättyväisesti velanottoon ja kulutusluottoihin (Huttunen & Autio 2010; Nyrhinen & Wilska 2012). Se, että lainanotto taloudellisesti tiukassa tilanteessa oli kuitenkin hieman yleisempää juuri ylivelkaantuneilla, tukee käsitystä velanoton haitallisuudesta ratkaisuna taloudellisesti tiukkaan tilanteeseen. Tulos tukee osaltaan myös ylivelkaantumiseen ja velkakierteen yhteyttä. Vaikka suomalaisten säästäväisyysmentaliteetti selittääkin velanoton ja rahapelaamisen harvinaisuutta, saattaa eetos, jossa korostuu varojen mukaan eläminen, osaltaan myös ohjata velanottoon tiukassa tilanteessa, mikäli se on viimeisiä keinoja tasapainottaa vaikeaa taloustilannetta.

Kolmas toiminnan ulottuvuus yhdisti erityyppisiä toimintoja, jotka kuvasivat yhdessä viimesijaisia vaihtoehtoja, kuten kavereilta lainaamista ja ruoka-avun hankkimista. Myös siis tämä toiminta oli ylivelkaantuneilla yleisempää kuin muilla suomalaisilla, vaikkakin harvinaista. Usean taustatekijän yhteisvaikutukset huomioivassa mallissa ylivelkaantuminen oli myös viimesijaisen toiminnan vahvin selittäjä. Kyseinen toiminta ei poikkileikkausaineiston perusteella vaikuttaisikaan selittävän ylivelkaantumista, vaan tulos saattaa pikemminkin kertoa ylivelkaantumisen aiheuttamista tekijöistä. Ylivelkaantuneilla taloudellinen tilanne on tiukka, jossa päivittäisten välttämättömien menojen kattamiseen ei välttämättä ole varaa. Esimerkiksi velkajärjestelyissä olevilla elinkustannusnormista sovellettava käyttövara on vain 10 % suurempi verrattuna toimeentulotuen käyttövaraan, vaikka järjestelyt kestävät vuosia (THL 2014). Tulokset, joiden perusteelle kaikenlainen toiminta taloudellisesti tiukassa tilanteessa on ylivelkaantuneilla yleisempää saattavatkin osittain kertoa myös siitä, että ylivelkaantuneilla on kaiken kaikkiaan ollut useammin taloudellisesti tiukkoja tilanteita, joita on pyritty ratkaisemaan eri keinoilla, jolloin eri toimintatapoja on myös ilmoitettu käyttävän useammin. Tuloksia arvioitaessa on siis syytä huomata, että syy-yhteyden – suunta ei välttämättä ole selkeä, kun toiminnalla taloudellisesti tiukassa tilanteessa pyritään selittämään ylivelkaantumista.

Kulutusasenteiden rooli ylivelkaantumisen taustalla oli myös tarkastelussa ja tavoitteena oli tutkia ovatko ylivelkaantuneet asenteiltaan kulutuskeskeisempiä. Ylivelkaantumista on nimittäin etenkin kansainvälisissä tutkimuksissa selitetty osin myös hedonistisella kulutusasenteella, jolloin kulutuskäyttäytyminen johtaa ylivelkaantumiseen (Marron 2012). Kulutuskulttuurin ja markkinoiden nähdään yhtäältä luovan jatkuvasti uusia tarpeita ja

haluja ja toisaalta myös tuotteita ja palveluja, joilla nämä luvataan täyttää. Suomalaisten kokemien välttämättömyyksien onkin todettu lisääntyneen (Aro & Wilska). Tämän lisäksi kulutuksen areenat ovat monimuotoistuneet ja kulutusta tapahtuu enenevässä määrin verkossa ja sellaisissa paikoissa, joissa pääasiallinen toiminta keskittyy esimerkiksi urheiluun tai muuhun vapaa-ajan toimintaan (Ritzer 2010). Yksilöiden on myös nähty kiinnittyvän yhteiskuntaan ensisijaisesti juuri kuluttajana toimimisen kautta (Bauman 2007). Kulutusyhteiskunnassa kuluttajat saattavat käyttäytyä liian hedonistisesti, mikäli he eivät pysty vastustamaan markkinoiden luomia houkutuksia ja lopulta ajautua jopa velkaongelmiin.

Ylivelkaantuneiden kulutus- ja säästämisasenteita ei ole tutkittu kovin paljon. Islantilaisessa tutkimuksessa (Garðarsdóttir & Dittmar 2012) materialistisilla arvoilla todettiin olevan selitysvoimaa suhteessa korkeisiin velkamääriin ja Kempsonin & Atkinsonin (2006, 27–28) tutkimuksessa ylivelkaantuneet kokivat muita vahvemmin olevansa enemmän tuhlaajia kuin säästäjiä. Samassa tutkimuksessa ylivelkaantuneilla todettiin myös vahvempaa asennoitumista heräteostosten tekemiseen tai ostamiseen hetken mielihoiteesta. Tämän tutkimuksen perusteella ylivelkaantuneilla suomalaisilla ei kuitenkaan havaittu vahvempaa kulutusmyönteisyyttä verrattuna ei-ylivelkaantuneisiin, joten ylivelkaantuminen ei tämänkään tuloksen perusteella vaikuta selittyvän ”turhalla kuluttamisella”. Aineiston perusteella suomalaisten kulutusasenteet ovat kaiken kaikkiaan varsin maltillisia, eivätkä ylivelkaantuneet erottuneet aktiivisempina tai hedonistisempina kuluttajina. Ylivelkaantuneiden asennoitumisessa painottui myös vahva säästäväisyys, vaikkakin se oli hieman heikompaa muihin verrattuna. Suomalaisessa kulutuskulttuurissa painottuvan talonpoikaiseen kulutuseetokseen pohjaavan säästäväisyyden ja maltillisuuden ihanteen voidaan nähdä vaikuttavan vahvasti kaikkien suomalaisten keskuudessa.

8. KESKUSTELU

Suomalaisten kokemien velkaongelmien ja ylivelkaantumisen voidaan todeta kasvaneen viime vuosina etenkin pitkään jatkuneen taloudellisen taantuman vaikutuksesta. Mikäli työttömyys ja epätyypilliset työsuhteet tulevat jatkossa lisääntymään, myös ylivelkaantuminen saattaa entisestään lisääntyä, etenkin jos velanotto ei ole tarpeeksi suunniteltua. Myös yrittäjien ylivelkaantumisriskiin tulisi kiinnittää huomiota. Yllättävissä elämäntilanteissa on kotitalouden taloudellisen tilanteen kannalta keskeistä pystyä sopeutumaan mahdollisesti heikompiin käyttövaraan. Toisaalta esimerkiksi lapsiperheillä ei välttämättä ole yhtä paljon mahdollisuuksia karsia kulutusmenojaan. Sen valossa, että suomalaisilla yleisintä toimintaa taloudellisesti tiukassa tilanteessa on ollut juuri omaan kulutukseen vaikuttaminen ja kulutuksen minimoiminen, sopeuttamista ei vaikuta hankaloittavan ensisijaisesti kulutuskäyttäytyminen. Ylivelkaantuminen ei siis vaikuta suomalaisilla selittyvän vahvalla kulutusorientaatiolla, vaikka kulutusyhteiskunta tarjoaakin paljon edellytyksiä kuluttaa mitä erinäisin tavoin ja kulutusluottoa on helposti saatavilla. Vaikka kulutukseen liittyy myös pakottavia elementtejä, suomalaisten kulutusmentaliteettiin kuuluu vahvasti pyrkimys elää varojen mukaan. Koska mentaliteetti säästäväisyyttä kohtaan on hyvin vahva, ylivelkaantuneilla saattaa juuri tämän seurauksena koettuihin talousvaikeuksiin liittyä myös häpeän ja huonommuuden tunteita, jotka voivat osaltaan estää varhaisen puuttumisen ongelmiin.

Mikäli välttämättömiksi koetut kulutustavarat entisestään lisääntyvät tulevaisuudessa, kulutusmenojen karsiminen saattaa olla taloudellisessa puutteessa entistä vaikeampaa ja vahvistaa deprivaaation kokemusta sekä rajoittaa sosiaalista osallisuutta. Myös tuloerojen kasvu saattaa heikentää etenkin pienituloisilla sosiaalisen osallisuuden kokemusta, jolloin välttämättömyksiä saatetaan alkaa hankkia helposti saatavalla luottorahalla käytettävissä olevat varat ylittäen. Velanotto, etenkin jos siihen liittyy korkeita kustannuksia, on kuitenkin kotitalouksien ylivelkaantumisen suhteen riskialtista taloudellisesti tiukassa tilanteessa. Lainansaannin ehtoja tulisikin jatkuvasti tarkastella kuluttajan näkökulmasta ja luoda edellytyksiä myös luotonmyöntäjien vastuiden lisäämiseen.

Vaikka tässä tutkimuksessa sukupuoli ei selittänyt ylivelkaantumisriskiä, olisi jatkotutkimusten kannalta tärkeää saada enemmän tutkimustietoa velanotosta ja velkaongelmista sukupuolen näkökulmasta. Suomalaisilla maksuhäiriömerkintöjä on

miehillä enemmän kuin naisilla ja toisaalta naisten ja miesten palkkaerot vaikuttavat myös velan takaisinmaksukykyyn etenkin eläkeiässä. Lisäksi avo- ja avioerotilanteissa sukupuolten välisiin taloudellisiin vastuisiin saattaa liittyä ylivelkaantumista käynnistäviä sukupuolittuneita rakenteita. Yhtäältä sosiologista tutkimusta luotonotosta tulisi lisätä laajemminkin, sillä velanottomahdollisuudet ovat nykyisessä luottoyhteiskunnassa huomattavan laajat ja velanottoa ohjaavat moninaiset sosiaaliset suhteet.

LÄHTEET

- Angel, Stefan & Heitzmann, Karin (2015): Over-indebtedness in Europe: The relevance of country-level variables for the over-indebtedness of private households. *Journal of European Social Policy* 25:3, 331–351.
- Autio, Minna, Huttunen, Kaisa & Puhakka, Elina Keskiluokkainen ja ekonomistinen eetos kulutus-kerronnassa: ansaittua ja laskelmoitua hedonismia. Teoksessa Lammi, Minna, Peura-Kapanen, Liisa & Timonen, Päivi (toim.) *Kulutuksen määrät ja tyylit talouden muutoksissa. Kuluttajatutkimuksen vuosikirja 2010. Kuluttajatutkimuksen vuosikirjoja 6.* 95–115.
- Autio, Minna, Wilska, Terhi.-Anna, Kaartinen, Risto & Lähteenmaa, Jaana (2009): The use of small instant loans among young adults – a gateway to a consumer insolvency?. *International Journal of Consumer Studies*, 33:4, 407–415.
- Balmer, Nigel, Pleasence, Pascoe, Buck, Alexy & Walker, Heather C. (2006): Worried Sick: The Experience of Debt Problems and their Relationship with Health, Illness and Disability. *Social Policy and Society* 5:1, 39–51.
- Bauman, Zygmunt (2005): *Work, consumerism and the new poor.* Maidenhead, England; New York: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt (2007): *Consuming Life.* Cambridge: Polity.
- Betti, Gianni, Dourmashkin, Neil, Rossi, Mariacristina & Yin, Ya Ping (2007): Consumer over-indebtedness in the EU: measurement and characteristics. *Journal of Economic Studies* 34:2, 136–156.
- Blomgren, Jenni, Maunula, Nico & Hiilamo Heikki (2014): Sairastuttaako velka? 15 vuoden seurantatutkimus pitkäaikaisesti ylivelkaantuneista. *Yhteiskuntapolitiikka* 79:3, 245–263.
- Brown, Sarah, Taylor, Karl & Wheatley Price, Stephen (2005): Debt and distress: evaluating the psychological cost of credit. *Journal of Economic Psychology* 26:5, 642–663.
- Calder, Lendol Glen (1999): *Financing the American dream : a cultural history of consumer credit.* New Jersey: Princeton University Press.
- Campbell, Colin (1987): *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism.* Oxford: Blackwell.
- Caputo, Richard K. (2012): Patterns and Predictors of Debt: A Panel Study, 1985-2008. *Journal of Sociology & Social Welfare* 39:2, 7–29.
- CPEC (2013): *The over-indebtedness of European households: updated mapping of the situation, nature and causes, effects and initiatives for alleviating its impact*

- Part 1: Synthesis of findings. Berlin: Civic Consulting.
 Saatavilla http://ec.europa.eu/consumers/financial_services/reference_studies_documents/docs/part_1_synthesis_of_findings_en.pdf, luettu 6.4.2016.
- Disney, Richard, Bridges, Sarah & Gathergood, John (2008):
 Drivers of Over-indebtedness.
 Report to the Department for Business, Enterprise and Regulatory Reform.
 Centre for Policy Evaluation.
- Dwyer, Rachel E. (2009): Making a Habit of It: Positional Consumption, Conventional Action and the Standard of Living. *Journal of Consumer Culture* 9:3, 328–347.
- European Commission (2008): Towards a Common Operational European Definition of Overindebtedness, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission, Brussels. Saatavilla http://www.oee.fr/files/study_overindebtedness_en.pdf, luettu 30.4.2016.
- Eurofound 2013, Household over-indebtedness in the EU: The role of informal debts, Publications Office of the European Union, Luxembourg. Saatavilla <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1316&context=intl>, luettu 11.4.2016.
- Finanssialan Keskusliitto (2015): Säästäminen, luotonkäyttö ja maksutavat. Saatavilla http://www.finanssiala.fi/materiaalit/FK-Julkais-Saastaminen_luotonkaytto_ja_maksutavat_2015.pdf, luettu 30.3.2016.
- Garðarsdóttir, Ragna B. & Dittmar, Helga (2012): The relationship of materialism to debt and financial well-being: The case of Iceland's perceived prosperity. *Journal of Economic Psychology* 33:3, 471–481.
- Gathergood, John (2012): Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness. *Journal on Economic Psychology* 33:3, 590-602.
- Halleröd, Björn (2006): Sour grapes: Relative deprivation, adaptive preferences and the measurement of poverty. *Journal of Social Policy* 35:3, 371–390.
- Hamilton, Kathy (2009): Low-income families: experiences and responses to consumer exclusion. *International Journal of Sociology and Social Policy* 29:9/10, 543–557.
- Heinonen, Visa (1998): Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki: kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hemminki, Tiina (2014): Vauraus, luotto, luottamus : talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

- Hodson, Randy, Dwyer, Rachel E. & Neilson, Lisa A. (2014): *Credit Card Blues: The Middle Class and the Hidden Costs of Easy Credit*. *The Sociological Quarterly* 55:2, 315–340.
- Huttunen, Kaisa & Autio, Minna (2010): Consumer ethoses in Finnish consumer life stories – agrarianism, economism and green consumerism. *International Journal of Consumer Studies* 34:2, 146–152.
- Imonen, Kaj. 2011. *A Social and Economic Theory of Consumption*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jentzsch, Nicola & Riestra, Amparo San José (2006): *Consumer Credit Markets in the United States and Europe*. Teoksessa Bertola, Giuseppe, Disney, Richard & Grant Charles (toim.) *The Economics of Consumer Credit*. MIT Press, Cambridge, 27–62.
- Jokivuori, Pertti & Risto Hietala (2007): *Määrällisiä tarinoita. Monimuuttujamenetelmien käyttö ja tulkinta*. Helsinki: WSOY.
- Keese, Matthias & Schmitz, Hendrik (2014): Broke, ill, and obese: Is there an effect of household debt on health? *Review of Income and Wealth* 60:3, 525–541.
- Keese, Matthias (2012): Who feels constrained by high debt burdens? Subjective vs. objective measures of household debt. *Journal of Economic Psychology* 33:1, 125–141.
- Kempson, Elaine & Atkinson, Adele (2006): *Overstretched: People at Risk of Financial Difficulties*. University of Bristol: Personal Finance Research Centre.
- Kilpi, Jukka (2002): *The Ethics of Bankruptcy*. London: Routledge.
- Koivula, Ari, Räsänen, Pekka & Sarpila, Outi (2015): *Working papers in economic sociology: Suomi 2014 – kulutus ja elämäntapa: Tutkimuseloste ja aineistojen 1999–2014 vertailua*. Turun yliopisto / sosiaalitieteiden laitos.
- Lazzarato, Maurizio (2014): *Velkaantunut ihminen*. Helsinki: Tutkijaliitto 2014.
- Lea, Stephen E. G., Webley, Paul & Walker, Catherine M. (1995): Psychological factors in consumer debt: Money-management, economic socialization, and credit use. *Journal of Economic Psychology* 16:4, 681–701.
- Mack, Joanna & Lansley, Stewart (1985): *Poor Britain*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Majamaa, Karoliina, Rantala, Kati & Sarasoja, Laura (2016): *Velkaongelmien luonne ja pikavippiuudistuksen vaikutukset velkomustuomioiden valossa*. Katsauksia 9/2016 Helsingin yliopisto: Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti. Saatavilla: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/159642/Katsauksia_9_Majamaa_et_al_2016.pdf?sequence=1, luettu 29.4.2016

- Marron, Donncha (2012): Producing Over-Indebtedness: Risk, Prudence and Consumer Vulnerability. *Journal of Cultural Economy* 5:4, 407–421.
- Marron, Donncha (2015): Debt, consumption and freedom: Social scientific representations of consumer credit in Anglo-America. *History of the Human Sciences* 28: 4, 25–43.
- Mellor, M. (2010): *The Future of Money. From Financial Crisis to Public Resource*. Pluto Press.
- Metsämuuronen, Jari (2006): Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus.
- Mutttilainen, Vesa (1991): Kohti luottoyhteiskuntaa. Henkilöluottojen yleistymisen yhteiskunnallinen, taloudellinen ja moraalinen tausta sekä kuluttajien velkaantuminen ja velkaongelmien nykytilanne Suomessa. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, julkaisuja 6.
- Mutttilainen, Vesa. (2002): Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990-luvun Suomessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 189. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Mutttilainen, Vesa (2004): Sosiaalipoliittikkaa ylivelkaantuneille. *Janus* 12:1, 49–63.
- Nyrhinen, Jussi & Wilska, Terhi-Anna (2012): Kohti vastuullista ylellisyyttä? Eettiset ja ekologiset trendit sekä luksuskulutus Suomessa. *Kulutustutkimus.Nyt* 1/2012. Verkkolehti. Saatavilla http://www.kulutustutkimus.net/nyt/wp-content/uploads/2012/05/Nyrhinen_Wilska_KTS_1_2012.pdf, luettu 30.4.2016.
- Oksanen, Atte, Aaltonen, Mikko & Rantala, Kati (2015): Social Determinants of Debt Problems in a Nordic Welfare State: a Finnish Register-Based Study. *Journal of Consumer Policy* 38:3, 229–246.
- Patel, Ash, Balmer, Nigel. J. & Pleasence, Pascoe (2012): Debt and disadvantage: the experience of unmanageable debt and financial difficulty in England and Wales. *International Journal of Consumer Studies* 36:5, 556–565.
- Putkuri, Hanna & Vauhkonen, Jukka (2012): Kotitalouksien velkaantumiseen ja asuntomarkkinoiden kehitykseen vaikuttaminen: makrovakaustyökalut. Suomen Pankki, BoF Online 3/2012. Saatavilla http://www.suomenpankki.fi/fi/julkaisut/selvitykset_ja_raportit/bof_online/Documents/BoF_Online_03_2012.pdf, luettu 29.3.2016
- Raijas, Anu, Lehtinen, Anna-Riitta & Leskinen, Johanna (2010): Over-Indebtedness in the Finnish Consumer Society. *Journal of Consumer Policy* 33:3, 209–223.
- Rantala, Kati (2012): Vippikierteen muotokuva. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkokatsauksia 24/2012. Saatavilla

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152578/Verkko24_Rantala_2012.pdf?sequence=2, luettu 10.2.2016.

- Rantala, Kati & Tarkkala, Heta (2010): Luotosta luottoon. Velkaongelmien dynamiikka ja uudet riskiryhmät yhteiskunnan markkinalogiikan peilinä. *Yhteiskuntapolitiikka* 75:1, 19-33.
- Ritzer, George & Jurgenson, Nathan (2010): Production, Consumption, Prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital 'prosumer'. *Journal of Consumer Culture* 10:1, 13–36.
- Ritzer, George (2001): Explorations in the sociology of consumption : fast food, credit cards and casinos. London: SAGE.
- Ritzer, George. (2011): Ignoring credit and consumption discredits sociology. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews* 40:4, 417–420.
- Ritzer, George (2010): Enchanting a disenchanted world : Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption. Los Angeles: SAGE.
- Russell, Helen, Whelan, Christopher T. & Maitre, Bertrand (2012): Economic Vulnerability and Severity of Debt Problems: An Analysis of the Irish EU-SILC 2008. *European Sociological Review* 29:4, 695–706.
- Sassatelli, Roberta (2007): Consumer culture : history, theory and politics. London: SAGE.
- Sullivan, Teresa A., Warren, Elizabeth & Westbrook, Jay Lawrence (2000): Fragile Middle Class : Americans in Debt. New Heaven: Yale University Press.
- Suomen Asiakastieto Oy (2015): Maksuhäiriöisten henkilöiden määrä saavutti jo 370 000 rajan. Lehdistöiedote. Saatavilla <http://www.mynewsdesk.com/fi/asiakastieto/pressreleases/maksuhaeirioeisten-henkiloeiden-maeaerae-saavutti-jo-370-000-rajan-1233417>, luettu 8.3.2016.
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2015): Rahoitustilinpito 2015, 3. vuosineljännes. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla http://www.stat.fi/til/rtp/2015/03/rtp_2015_03_2015-12-23_tau_002_fi.html, luettu 7.3.2016
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2014): Rahoitustilinpito [verkkojulkaisu]. 2. Vuosineljännes 2014. Helsinki: Tilastokeskus Saatavilla http://www.stat.fi/til/rtp/2014/02/rtp_2014_02_2014-09-30_tie_001_fi.html luettu 30.3.2016.
- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2016b): Velkajärjestelyt [verkkojulkaisu]. 4. Vuosineljännes. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla http://www.stat.fi/til/velj/2015/04/velj_2015_04_2016-01-27_tie_001_fi.html, luettu 13.2.2016.

- Suomen virallinen tilasto (SVT) (2016b): Ulosottoasiat [verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla http://www.stat.fi/til/uloa/2015/uloa_2015_2016-04-08_tie_001_fi.html, luettu 6.5.2016.
- Sweet, Elizabeth, Nandi, Arijit, Adam, Emma K., & McDade, Thomas. W. (2013): The high price of debt: Household financial debt and its impact on mental and physical health. *Social Science & Medicine* 91, 94–100.
- THL (2014): Yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain tarkastaminen. Lausunto THL/1760/4.00.00/2013. Saatavilla http://www.thl.fi/attachments/lausunnot/2014/Yksityishenkilon_velkajarjestelysta_annetun_lain_tarkistaminen.pdf luettu 10.4.2016.
- Tilastokeskus (2014): Kotitalouksien kulutus 2012. Tulot ja kulutus 2012. Saatavilla http://www.stat.fi/til/ktutk/2012/ktutk_2012_2014-02-28_fi.pdf, luettu 14.4.2016.
- Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom : a survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin.
- Trumbull, Gunnar (2012): Credit Access and Social Welfare: The Rise of Consumer Lending in the United States and France. *Politics & Society* 40:1, 9-34.
- Valkama, Elisa (2011): Talous- ja velkaneuvonnan asiakkaat 2010 - velkajärjestely tuomioistuimessa vai muu apu? Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkokatsauksia 18/2011. Saatavilla <http://docplayer.fi/976893-Optl-verkkokatsauksia-18-2011-talous-ja-velkaneuvonnan-asiakkaat-2010-velkajarjestely-tuomioistuimessa-vai-muu-apu.html>, luettu 10.4.2016.
- Veblen, Thorstein (1899/2002): *Joutilas luokka*. Helsinki: Art House.
- Webley, Paul & Nyhus, Ellen K. (2001): Life-cycle and dispositional routes into problem debt. *British Journal of Psychology* 92:3, 423–446.
- Wilska, Terhi-Anna (2002): Me - A Consumer? Consumption, Identities and Lifestyles in Today's Finland. *Acta Sociologica* 45:3, 195–210.